

MAJANDUSPOLIITIKA ELEMENTIDEST – MAJANDUSKASVUST, TOOTLIKKUSE JA PALGAKASVU VAHEKORRAST, MAKSUDEST JA NENDEGA MÄNGIMISEST EESTIS

(sh ka sissejuhatavaid mõtteid majandusterminoloogiast hetkeolukorras)

Matti Raudjärv
Tartu Ülikool

Abstract

The article discusses the issues of productivity and wage growth in Estonia, incl. terminological problems and questionable use of terms. Also the dynamics of economic growth is studied. As tax policy has been topical in Estonia for a few years already – whether or not to increase taxes, incl. its relation to the budgetary policy, the article covers also this subject.

On the initiative of the European Union, green transition and climate neutrality are topical subjects also in Estonia but on the other hand – what are the actual situation and the risks? How realistic are the targets set and what is the effectiveness of reaching the targets?

Representation of the Organisation for Economic Cooperation and Development (OECD) visits Estonia and also Latvia from time to time and makes proposals then for the development and improvement of the economy of these countries. However, these are often incompetent as they are not sufficiently familiar with the local situation and conditions.

Also, the efforts of the Government of the Republic of Estonia and its reasonable measures for improving our economic situation have been assessed. As the motor vehicle tax is topical, the positions of the respective petition and the opinions of the population about this issue have been presented.

Also changes in the Government, incl. leaving of the Prime Minister and certain minor changes among ministers and in practical economic policy are discussed.

Keywords: productivity, wage growth, economic terminology, taxes, incl. the motor vehicle tax, green taxation, climate neutrality, OECD activities in Estonia and Latvia, activities of the Government of the Republic of Estonia, possible changes in the activities of the Government.

JEL-codes: A1, E24, E6, O4, Q5, Q28

Sissejuhatus

Artikli teema-märksõnad on Eesti majanduses aktuaalsed, sest majanduse arengud on väga tihedalt nendega seotud.

Eesmärgiks on vastavate majanduspoliitikate mõju hindamine nii Eesti arengule kui sh sotsiaalsele olukorrale ning elanike elukvaliteedile.

Lühikäsitluse all on järgmiseid uurimisülesanded-küsimused:

- Kas tootlikkuse ja palgakasvu vahekord Eestis on optimaalne, sh millised on terminoloogilised probleemid?
- Milline on majanduskasvu dünaamika Eestis?
- Milliseks võib kujuneda maksupoliitika: olemasolevad ja uued maksud?
- Kui reaalne on rohepööre ja kliimaneutraalsus – olukord-tegelikkus ja ohud?
- Kui ratsionaalsed on Majanduskoostöö ja Arengu Organisatsiooni (OECD) esinduse seisukohad Eestis?
- Millised on Eesti Vabariigi Valitsuse püüdlused, nende mõistlikkus nn „majanduse kordategemisel“?
- Milline oli Majanduskoostöö ja Arengu Organisatsiooni (OECD) esinduse tegevus Lätis?
- Kas petitsioon automaksu mittepooldamisele ja elanike enamuse vastuseis on piisav selle ära jätmisele?
- Kui peaminister astus tagasi, siis kuidas edasi?
- Kõigi eelnevate uurimisülesannete taustal oli küsimus – kuidas Kaja Kallase viimane ja seejärel uue valitsuse tegevused aitavad kaasa Eesti majanduse arengule ja elanike elukvaliteedi tõusule?

Allakirjutanu on aastakümneid jälginud Eesti ühiskonna ja majanduse olukorra käsitlemist nii sõnas kui kirjas ning on paraku seisukohal, et väga sageli on informatsioon ja selgitused-diskussioonid terminoloogiliselt ebaõiged, suvaliselt tõlgitud ning nähtuste sisu mõistmata. Siin on ilmselt tegemist nii poliitikute kui hulga ajakirjanike puudulik ettevalmistus-kvalifikatsioon.

Tundub, et ka rahvusvahelised organisatsioonid annavad sageli soovitusi, tundmata piisavalt kohalikke olusid ja võimalusi. See aga tekitab segadust ja ebastabiilsust, ega soodusta õigeid otsuseid ning taga majanduse vajalikku arengut. Majandusküsimustes kohatab aeg-ajalt lubamatult palju ebapiisavat orienteerumist, kuid samas suurt enesekindlust sõna võttes.

Artiklis on kasutatud mitmeid allikaid, nii ametlikke kui meedia ja üksikisikute-eksperptide arvamusi ning need on ajendiks ka autori-allakirjutanu kommentaaridele-seisukohadele.

1. Terminoloogiast, kasvust sh tootlikkuse ja palga kasvust

Esmalt aga peatuks siin keele kasutusel eesti keeles, kuna meil on olemas oma terminoloogia, kuid ikka kasutatakse juba seoses varasema venestamispoliitikaga seostatavaid vene keelest tuletatud ja taasiseseisvumise perioodil inglise keelest valesti tõlgitud vasteid ja väärsõnu.

Juba hulk aastaid räägitakse ja kirjutatakse majanduskasvust, mis on kahtlematult õige. Viimastel aastatel räägitakse üha sagedamini ka palga kasvu vajalikkusest. Kuid selle kõrval on peaaegu ära unustatud tootlikkuse-produktiivsuse (töö tootlikkus,

tööprodukt)¹ ja töö tootlikkuse mõiste ning selle kasv ja seos palga kasvuga. Sageli kasutatakse tööviljakuse mõistet, mis tuleneb tegelikult vene keelest. Tööviljakus oleks eesti keeles „töö tootlikkus“ või lihtsalt „tootlikkus“².

Allakirjutanu on varem selles ajakirjas terminoloogia teemal kirjutanud, eeskätt termini mõiste „tööstus“ üpris vabast kasutusest. Ilmselt inglise keelest tõlkides, aru andmata, mida see eesti keeles tegelikult tähendab. Ka mõiste „planeerimine“ sageli nn ajuvaba kasutamine, mis tuleneb ju vene keelest, ja seda tänaseni. Eesti keeles „plaan, plaanimine“, sest „planeerimine“ tähendab näiteks teehöövli poolt pinnase, tee tasandamist. Ehmatavalt sage on termini „industry“ vale kasutamine eesti keeles.³ Samuti on allakirjutanu nendes (ja ka teistes) terminoloogia küsimustes rohkem kui 10 aastat tagasi konsulteerinud Eesti Keele Instituudi juhtiva keelekorraldaja Peeter Päll'iga.⁴ Tuntud keeleteadlane nõustus allakirjutanu kriitiliste seisukohtadega, kuid märkis, et seda

¹ Mõiste „tootlikkus“ on eestikeelne termin, „produktiivsus“ vastab aga ingliskeelsele terminile „productivity“ ja saksakeelsele terminile „die Produktivität“, vastav termin on vene keeles „производительность“. Seega: vene keelne termin „производительность труда“ vastab ingliskeelsele terminile „work productivity“, saksakeelsele terminile „die Arbeitsproduktivität“ ja eestikeelsele terminile „töö tootlikkus“, inglise keelest „töö produktiivsus“.

² Allakirjutanu soovivat lugeda ka oma endise TPI/TTÜ aegse hea kolleegi Eedo Kalle tööd, kuna tema on olnud üks olulisemaid tootlikkuse uurijaid Eestis:

Kalle, E. (2014). Tootlikkusealane evolutsioon Eestis. Teine, täiendatud trükk. Tallinna Tehnikaülikool, Majandusteaduskond, Ärikorralduse instituut. TTÜ kirjastus, 251 lk. (raamatu lõpus, lk 251, on tema avaldatud teoste hulgas veel viis tööviljakuse-tootlikkuse teemal kirjutatud tööd; lisas 15 publikatsioonide loetelus on veel hulgaliselt tema poolt avaldatud artikleid ja muid töid, nii eesti, inglise kui vene keeles). Viidatud raamat on digitaliseerituna leitav ka aadressil: [https://digikogu.taltech.ee/et/Item/07a9e2b8-568f-4f66-88fc-aa44a656b459]

³ Korraks veel sõna „tööstus“ juurde:

pühapäeval, 28. jaanuaril 2024 oli ETV 2-s õhtul kell 20.00 huvitav saade vananemisest ja eakatest-vanuritest (AegRuum. Eatute saladused, 4/6: Välimus), kus dokumentaalfilmi sissejuhatuseks ilmus ekraanile mõiste „hea välimuse säilitamise tööstusharu“. Siin hüüaks küll tõlkija, tõlgi eba-kompetentsuse ja lauslolluse üle – tule taevas appi!

paar päeva hiljem, ühes teises, mannekeenidest ja moest käsitlevas televisiooni saates, kasutati mõistet „moetööstus“. Mis tähendaks, et näiteks moedemonstratsioonil näidatavaid rõivakollektsioone ja neid kandvaid inimesi-mannekeene võiks oma tegevuses tööstuse üheks osaks lugeda!?

Esmaspäeval, 5. veebruaril 2024 kui ETV saates „Aktuaalne kaamera“ (kell 21.00) ühes saatelõigust näidati USA-s Grammy auhindade jagamist, siis toimuvat kommenteerides kõlas mõiste „muusikatööstus“!? Tore küll – need suurepärased lauljad ja head laulud olid nn tööstusliku tegevuse tulemused!? Arvestades rahvamajanduse arengu vajadusi kogu maailmas, seega sh tehnoloogia ja robotiseerimise ülimalt suurt vajadust, siis kas kogu see protsess muusikas oli eeskätt tehnoloogia areng ja robotite võidukäik, mitte kõrgetasemeline „kultuur ja kunst“?

Kas siis tõesti ingliskeelne sõna „industry“ sobib eesti keelde tõlkides igale poole!?! Selline tegevus näitab, et ilmselt tõlgitakse mehaaniliselt, sisusse tungimata ja seda mõistmata.

⁴ **Peeter Päll** (sündinud 15. märtsil 1961 Tallinnas) on eesti keeleteadlane ja nimeuuriia, Eesti Keele Instituudi juhtivkeelekorraldaja. Tema erialase tegevuse põhialad on nimeteadus, keelekorraldus, nimekorraldus ja leksikograafia. 1979. aastal lõpetas Päll Tallinna 21. Keskkooli. 1984. aastal lõpetas ta Tartu Riikliku Ülikooli filoloogiateaduskonna soome-ugri keelte alal, 1995. aastal sai samas magistrakraadi eesti filoloogias ja 2005. aastal doktorikraadi väitekirjaga „Võõrnimed eesti-keelses tekstis“. [https://et.wikipedia.org/wiki/Peeter_P%C3%A4ll] 13.07. 2024.

väärkasutust on äärmiselt raske muuta, kuna siin käskudega teha midagi ei saa. Paraku kasutab suur osa eesti ajakirjanikest (rääkimata paljudest teistest spetsialistidest ja poliitikutest) majandusalast sõnavara vääralt ja ilmselt annavad selliselt eeskuju ka eesti elanikkonnale.

1. septembril lähevad Eestis lapsed kooli, paljud esimesse klassi. 1. september on ka teadmiste päev, mis heisatakse riigilipud! Nii oli ka käesoleval, 2024. aastal.

Kuulates ka neil päevil (31.08 kuni 2.09.2024) mõningaid Vikerraadio ja vaadates ETV saateid, kus intervjuueriti nii õpilasi, sh esimesse klassi minejaid ning usutleti ka õpetajaid-koolijuhte ja lapsevanemaid, oli allakirjutanu hämmingus:

- õpilased (eriti esimesse klassi minejad) rääkisid suhteliselt korralikku eesti keelt, kasutades sõnu „tore“, „ilus“ jms;
- vanemate klasside ja lastevanemate, eriti aga õpetajate-koolijuhtide kõnepruugis kõlasid võõrastavalt, vastupidiselt aga sõnad „äge“, „ägedasti“, „ägedalt“, „ägedad“ jne.;
- allakirjutanu on märganud, et televisioonis (sh ka kommertskanalites) näidatavate filmide ja teiste saadete subtiitrite puhul esineb ebasobivalt sõna „äge“.

Siit tekkis allakirjutanul küsimus – mis eeskuju annavad õpetajad-koolijuhid ja lapsevanemad õpilastele kui nad meie, eesti kultuuri üht olulist osa – eesti keelt ei austa ja kasutavad seda lohakalt? Ja see küsimus pole mitte esimest korda üles kerkinud! Eesti keel ei ole nii vaene, et kasutatakse ebakohaseid sõnu, kindlasti võiks jääda tsiviliseeritud sõnakasutuse juurde. Ega trükimeediagi keele pattudest vaba ole.

Allakirjutanul, olles pikka aega kuulanud ERR-i raadiosaateid (eeskätt Vikerraadiot) ja jälginud ETV ja kommertstelevisiooni kanaleid, tuleb kurvastusega nentida, et hulk nn ajakirjanikke ei oska korrektset eesti keelt, kasutavad sageli parasiit- ja teksti mittesobivaid sõnu ning lobisevad tühjast-tühjast (näiteks, Vikerhommikus ja mujal). Ka raadio ja televisioon peaks keele kasutuse osas andma inimestele (eeskätt lastele ja noortele-kooliõpilastele) eeskuju. Kuid pigem on olukord sageli teistsugune. Võiks ka nii ütelda – nõuka ajal räägiti Eestis raadios ja televisioonis palju korralikumast keeles!

* * *

Tootlikkusest ja selle kasvust räägitakse ja kirjutatakse Eestis harva. Meil Eestis räägitakse ja kirjutatakse eeskätt majanduskasvust ning palga kasvu vajadusest, aga tootlikkuse kasvu vajadusest äärmiselt harva. Mäletan, et kui ma olin oma esimesel kolme-kuulisel stažeerimisel nn lääneilmas Saksamaa Liitvabariigis Kieli Ülikoolis ja Frankfurdi (Maini) Ülikoolis oktoobri lõpust 1989 kuni jaanuarini 1990 ning väga põhjalikult uurisin nende majandusstatistikat ja kirjandust, samuti vestlesin palju kohalike kolleegidega, siis said mulle paljud probleemid selgemaks, sh see, et tootlikkus peab kasvama kiiremini kui palk (laiendatud taastootmine!). Ja Saksamaa majanduses jälgiti seda vahet suurt hoolt!

Ka majanduskasvuga on mõnikord probleeme: seda arvutatakse kas püsiv- või jooksvates hindades. Kui seda tehakse jooksvates hindades ja seda ka propageeritakse, siis on tegemist ju enesepettusega. Tundub, et seda meil armastatakse!?

Meeldiv üllatus oli 17. aprilli 2024 hommikul, kui Vikerraadios esines ja andis intervjuu Eesti Konjunktuuri Instituudi uus direktor Peeter Raudsepp.⁵ Muu jutu kõrval rõhutas ta meie majanduse edukuse saavutamisel just tootlikkuse kasvu vajadust. Samuti seda, et meie ettevõtetest sõltub Eesti majanduse arengu edu. Selleks on aga ettevõtetele vaja stabiilsust, mitte ootamatusi ja nende segamist. Siin saaks EV valitsus palju teha, kui nad mõistlikult käituskid ja arukaid otsuseid vastu võtaksid.⁶

Ta on olnud ka arvamusel, et valitsus pole teinud ühtegi mõistlikku majandusotsust: Majandus on langenud stagnatsiooni, aga toimivat arutelu majandusteemade üle ei ole, rääkis Konjunktuuriinstituudi juht Peeter Raudsepp saates „Tööandjate tund“.

„Majandusteemadel pole valitsus teinud ühtegi mõistlikku või olulise mõjuga majandusotsust. Lihtsalt loodame, et läheb paremaks selle läbi, et välisurgudel läheb paremaks, aga sellest ei pruugi kasu olla, sest meil pole plaani,“ selgitas Raudsepp. „Meil pole majandusalast arutelu valitsuse tasemel.“⁷

Viimase kahe aastaga on Eesti SKT elaniku kohta langenud 86 protsendilt 81 protsendile võrrelduna Euroopa riikide keskmisega. Lootsime, et pürgime oma majandusega Põhja-Euroopasse, kuid viimaste aastate majandusnäitajatega oleme teel Euroopa põhja, ütles Eesti Konjunktuuriinstituudi direktor Peeter Raudsepp Toiduliidu 18. aastakonverentsil.⁸

2. Rahvusvahelise Valuutafondi (IMF) esinduse Eesti külastus: rida asjalikke ja hulk eluvõõraid soovitusi

Aprilli keskel 2024 külastas Eestit kõrgetasemeline **IMF-i delegatsioon**⁹, kes uuris meie majanduse olukorda ja andis seejärel soovitusi.¹⁰ Nende hulgas:

- saavutada riigieelarve tasakaal, millega võib kindlasti nõustuda;
- kehtestada automaks, olles samas „paadis“ meie ebaõnnestunud valitsusega;
- kehtestada kinnisvaramaksud, mida võib Eesti tingimustes varaseks, eluvõõrasteks ja mõneti kaost soodustavaks tegevuseks.

⁵ Vikerraadio, ERR. Intervjuu EKI direktori Peeter Raudseppaga, ca kell 7.35 – 7.50.

Eelmine direktor oli Marje Josing (16.07.1959 – 16.02.2023), kes aastatel 1990 – 1994 töötas Eesti Konjunktuuri Instituudi teadurina ja oli selle direktor 1994. aastast kuni meie seast lahkumiseni.

⁶ MR.: Paraku on vist raske valitsuselt mõistlikku käitumist oodata, sest nad armastavad rohkem nn teerulli meetodeid kasutada?

⁷ Peeter Raudsepp: valitsus pole teinud ühtegi mõistlikku majandusotsust. Äripäev, 11.09.2023. [<https://www.aripeev.ee/uudised/2023/09/11/peeter-raudsepp-valitsus-pole-teinud-uhetegi-moistlikku-majandusotsust>] 18.04.2024.

⁸ Silm, S. (2024). Konjunktuuriinstituudi juht: meil pole majanduskriis, vaid poliitike tekitatud kriis. Postimees, 16. aprill. [<https://majandus.postimees.ee/8001875/konjunktuuriinstituudi-juht-meil-pole-majanduskriis-vaid-poliitikute-tekitatud-kriis>] 18.04.2024.

⁹ IMF (*International Monetary Fund*; Rahvusvaheline Valuutafond (külastus IMF-i põhikirja alusel, tavaliselt kord aastas).

¹⁰ Eesti Pank. Eesti Vabariik: IMF-i delegatsiooni artikkel IV alusel 2024. aastal tehtud visiidi kokkuvõttev avaldus. [<https://www.eestipank.ee/press/eesti-vabariik-imfi-delegatsiooni-artikkel-iv-alusel-2024-aastal-tehtud-visitidi-kokkuvottev-avaldus-15042024>] 26.04.2024.

Automaksu ja kinnisvara maksude kehtestamine näitab, et lugupeetud IMF-i liikmed ei tunne meie majandust ega ühiskonda. Nad on harjunud mugavalt elama jõukas ühiskonnas, kus enamikel inimestel (sh isiklikult neil endil) on oluliselt kõrgemad sissetulekud võrreldes Eestiga. Pealegi on Eestis hajaasustus, mis paljude olukordade puhul nõuab teisi lahendusi kui mitte hajaasustusega riikides. Hajaasustuse puhul on peredel sageli vajadus kahe auto olemasolu järele ning maaelanike sissetulekud pole suured.

Näiteks Saksamaal Warderi külas¹¹ ja teistes külates liigub ka ühistransport, sh laste kooli sõit, meie külade ja majapidamiste vahel pole see hajaasustuse tõttu võimalik. Saksamaal on nii külade kui maal asuvate majapidamiste puhul tegemist tiheasustusega.

Kinnisvaramaks – korteritele, ühepereelamutele jms: see viiks paljud meie pered, eeskätt noorte pered võlgadesse või oma eluasemest loobumisele. Nad on niigi oma eluaseme laenuga soetanud ja nüüd lisame veel kinnisvaramaksu. Meie ühiskond peab saama oluliselt rikkamaks, et me suudaksime nii kinnisvara- kui automakse tasuda.

Eestis viibinud IMF-i delegatsiooni viidatud avalduses (viide 9) toodi esile järgnevad järel-dused-seisukohad meie majanduse kohta:

- *Hiljutised šokid on põhjustanud Eestis tarnehäireid ja inflatsiooni kiiret tõusu. Inf-latsioon on nüüdseks aeglustunud, kuid hinna- ja kulutase on euroala keskmisega võrreldes tõusnud, kahjustades konkurentsivõimet. **Tootlikkuse aeglane ja vinduv kasv võib ettevõtete edukust välisurgudel veelgi enam kahjustada ja Eesti pike-maajalist kasvuväljavaadet pärssida** (MR. rõhutus: tootlikkuse väljatoomine esi-tatud kontekstis on igati asjakohane, millest Eestis eriti paraku ei huvituta). Need probleemid ei ole ületamatud, kuid nõuavad otsustavat majanduspoliitilist reagee-rimist.*
- *Pärast neutraalset eelarvepoliitilist hoiakut sel aastal (MR.: 2024) pooldavad IMF-i eksperdid eelarve konsolideerimist, et taastada poliitiline manööverdamis-ruum ajaks, kui majandus langusest väljub, **koos otsustavate struktuurimeetme-tega tootlikkuse tõstmiseks** (MR. rõhutus) ja finantssektoris pankade kapitalipuhv-rite säilitamiseks.*
- *Majandus on jõudnud pikaajalisse langusesse. Vastupidiselt eelmise aasta (MR.: 2023) teises pooles väljendatud ootustele, et majandus elavneb, on **majan-dusaktiivsuse kahanemine koos tootlikkuse kasvu seiskumise ja eksportiva sektori nõrgenenud toimimisega veelgi pikenenud** (MR. rõhutus: tootlikkuse väljatoomine esitatud kontekstis on igati asjakohane, millest Eestis eriti paraku ei huvituta). Peamiste kaubanduspartnerite vilets nõudlus ja konkurentsivõime vähe-nemine on pärssinud eksporti, sundides ettevõtteid investeringuid kärpima. Kuigi tööturg püsis endiselt vastupidav ja ettevõtted säilitasid kuni viimase ajani töö-kohti, on peatse taastumise väljavaate hääbumine ja **reaalpalkade tõus hakanud tööhõivet järk-järgult mõjutama** (MR. rõhutus).*

¹¹ Warderi küla Warderi vallas (ca 700 elanikuga tiheasustusega, tüüpiline saksa asula) asub Põhja-Saksamaal Schleswig-Holsteini liidumaal Kieli linnast ca 30 km edelas (kohalik omavalitsus: Nor-torf'i linn; Warderist ca 10 km), kus elas meie ajakirja endine kolleegiumi liige ja toimetaja ning allakirjutanu sõber ja kolleeg professor dr. Manfred O. E. Hennies (10.09.1938 Berlin – 18.10.2019 Warder).

- **Reaalpalga kasv on hakanud viimasel ajal aeglustuma, kuid on endiselt tootlikkuse kasvust tublisti kiirem** (*MR. rõhutus: arenenud riikides on oluline, et tootlikkuse kasv ennetaks reaalpalga kasvu*).
- Vaatamata tsüklilisele tõusule peaksid **püsivalt kõrgemad hinnad ja sisendkulud koos tootlikkuse aeglase kasvuga siiski majandusele armi jätma** (*MR. rõhutus: vajalik tähelepanek, et tootlikkuse aeglane kasv jätab majandusele negatiivse ja soovimatu jälje*), pärssides Eesti välist konkurentsivõimet ja potentsiaalselt kogutoodangut.
- Väline konkurentsivõime hakkas halvenema varsti pärast üleilmset finantskriisi ning **tootlikkuse kasv ei suutnud kohati reaalse vahetuskursi kallinemisega sammu pidada. Viimased šokid on seda suundumust ainult süvendanud** (*MR. rõhutus: õige märkus, et tootlikkuse ebapiisav kasv halvendab riigi majanduse olukorda*). Need probleemid ei ole ületamatud, kuid nõuavad otsustavat majanduspoliitilist reageerimist, mis hõlmab majanduse langusest väljumisel eelarve konsolideerimist koos sihistatud struktuurimeetmetega.
- Esile kerkinud **vajadus tugevdada riiklikku julgeolekut ja kiirendada energiasüsteemi ümberkujundamist** (*MR. rõhutus: väga asjakohane arvamus, mida on ka Eestis osa poliitikuid ja muid tegelasi märganud*) võimendab elanikkonna vabanemisega seotud pikaajalist kulusurvet.
- Kui aga majandus langusest väljub, **tuleks olla valmis resolutsiivsete tulude- ja kulumeetmetega toetama eelarve konsolideerimist ning säilitama poliitilist manööverdamisruumi tootlikkuse suurendamiseks ja struktuurse ümberkujundamise soodustamiseks** (*MR. rõhutus: seda seisukohta tuleb igati toetada*).
- **Meetmeid tuleks kaaluda nii tulude kui ka tulude poolel.** IMF soovib ametiasutustel:
 - 1) **võtta kiiresti vastu autode registreerimise ja teemaks** (*MR. rõhutus: kahtlen! Eesti ühiskond ja inimesed peavad enne rikkamaks muutuma*), millel on kaks eesmärki: suurendada maksutulud ja toetada ambitsioonikamat rohepööret;
 - 2) **määrata kindlaks tulumeetmete sisu** (*MR. rõhutus: oluline soovitus*), mille väärtus on üks protsent SKP-st ja mis on eelarvestrateegias juba ette nähtud ning
 - 3) **kiirendada maksustatava maa andmete ajakohastamist ja kaotada maksuvabastus peamiste eluasemete puhul, kaaludes samal ajal kinnisvaramaksu kehtestamist** (*MR. rõhutus; kahtlen! Eesti ühiskond ja inimesed peavad enne rikkamaks muutuma*).
 - Kõrgema üksikisiku tulumaksumäära ja kõigile maksumaksjatele kehtiva maksuvaba tulu koosmõju vähendab alates 2025. aastast riigieelarve tulusid ja vähendab maksumõeldavate üldist astmelisust. Sellega seoses soovib IMF ametiasutustel hinnata, kas maksumõeldavate struktuur vastab kavandatud astmelisuse määrale. Kulude poolel kasvasid avaliku sektori palgakulud 2023. aastal märkimisväärselt konkreetsete töötajate kategooriatega sõlmitud plaaniväliste kokkulepete tõttu. **Edaspidi on kriitilise tähtsusega**

hoida vaos avaliku sektori palku, piirates ministriumide, kohalike omavalitsuste ja sõltumatute valitsusasutuste kaalutlusõigust palkade tõstmisel (MR. rõhutus: õige soovitus).

- **Algatused, mille eesmärk on suunata osa pankade kasumist avaliku sektori vahenditesse, nõrgendavad kapitalipuhvleid. Pankade suur kasum on eeskätt tsükliline nähtus (MR. rõhutus: õige tähelepanek, mis arvestab ka tulevikku).** Pangad kogevad juba praegu vähenevaid laenumahtusid ja suuremaid rahastamiskulusid ning aja jooksul seisavad nad tõenäoliselt silmitsi varade kvaliteedi halvenemisega. Selle taustal **tuleks vältida erakorralise kasumi maksustamist ja algatusi, mis soodustavad maksustavate dividendide suuremat väljamaksmist, kuna need suunavad võimalikud kapitaliallikad pankadest eemale (MR. rõhutus: õige seisukoht, mis arvestab ka tulevikku),** vähendades nende suutlikkust koguda puhvleid ja tulla toime tulevaste šokkidega.
- Meetmed konkurentsivõime suurendamiseks ja struktuursete ebasoodsate tegurite vastu võitlemiseks on prioriteet. **Arvestades tootlikkuse kasvu struktuurset aeglustumist, ekspordi osakaalu vähenemist peamiste kaubanduspartnerite juurde ja väiksemat potentsiaalset majanduskasvu, tuleks suuremat rõhku panna pakkumispoolsetele poliitikameetmetele (MR. rõhutus: tuleb nõustuda).** See hõlmab meetmeid, mille eesmärk on suurendada ettevõtete investeeringute kvantiteeti ja kvaliteeti, parandada tööjõu ja kapitali jaotamist kõrgema lisandväärtusega toodete ja teenuste suunas, edendada digitehnoloogia kasutuselevõttu traditsioonilistes sektorites ning **tagada, et reaalpalga kasv oleks endiselt tihedalt kooskõlas tootlikkuse kasvuga (MR. rõhutus: oluline, mida meie valitsus pole aastaid arvestanud ja ka Statistikaamet pole piisavalt kajastanud).**
- **IMF-i esindajad ergutavad ametiasutusi suurendama oma edusamme tööjõu ümberjaotumise toetamisel. Tööjõu ebapiisav ümberjaotumine sektorite ja ettevõtete vahel on toonud kaasa tootlikkuse kasvu aeglustumise (MR. rõhutus: õige järeldus, isegi kas meie poliitikud ja asjasse puutuvad inimesed sellest aru saavad).** Samal ajal kui tööpuudus töötlevas tööstuses ja ehituses kasvab, on oskustööjõu nappus piiranud info- ja kommunikatsioonitehnoloogia valdkonna kasvu ning vabadest töökohtadest teatatakse kaitse-, tervishoiu- ja haridusvaldkonnas. IMF-i esindajad tervitavad jätkuvaid jõupingutusi tööjõu ümberõppeks ja ümberjaotumise toetamiseks aktiivse tööturupoliitika kaudu.
- **Hinnata tuleks sisserändekvootide suurendamise võimalusi (MR. rõhutus: kahtlen! Kui me tahame oma rahvusriiki Eestit, rahvust, kultuuri ja keelt säilitada ning kaitsta, peame selles küsimuses väga ettevaatlikud ja konservatiivsed olema),** tagades samal ajal, et valdkondlikud miinimumpalgad kajastaksid nõuetekohaselt inimeste oskusi ja kvalifikatsiooni.
- Avaliku sektori investeeringud alusuuringutesse, millel on laialdased majandusala- lased rakendusvõimalused, võivad tootlikkust ja innovatsiooni veelgi soodustada. **Avaliku ja erasektori koostöö, sealhulgas ülikoolidega (MR. rõhutus: igati toetusvääriline! Äärmiselt vajalik suund, mis nõuab kindlasti ka praktikute julgust ning rahastamist),** võimaldaks luua positiivset sünergiaat väiksemate kuludega.
- **Eesti majanduse ümberkujundamist toetaks ka ambitsioonikam rohepööre. Praeguste poliitikameetmetega on Eesti eesmärk saavutada 2050. aastaks**

kliimaneutraalsus kättesaamatu (MR. rõhutus: Paraku räägitakse palju ja silmakirjalikult ning tehakse vähe, kuna hulk praktilisi lahendusi pole piisavalt reaalsed)¹². EL-i kliimaeesmärkideni jõudmisel on endiselt võtmetähtsusega **kohaliku põlevkivisektori järkjärguline sulgemine** (MR. rõhutus: väga rutakas ja ilmselt vale ettepanek, tuleks leida tänasest paremaid lahendusi ja väljundeid)¹³, süsinikumaksu kehtestamine ja praegu EL-i madalaima tasemega heitkogustega kauplemise süsteemi kohaldamisala laiendamine.

Käesoleva artikli punktis 2 paksus tekstis esitatud mõtted, soovitusel, märkused ja ettepanekud ning neile järgnevad allakriipsutused on kindlasti diskuteeritavad, kuid siin artiklis on allakirjutajana lakooniliselt oma isikliku seisukoha välja toonud.

3. Rohepööre ja kliimaneutraalsus

Kliimamuutused ja keskkonnaseisundi halvenemine ohustavad Euroopa ja kogu maailma kestma jäämist. **Nende probleemide lahendamiseks on koostud Euroopa roheline kokkulepe. See on Euroopa uus majanduskasvu strateegia, et muuta liit nüüdisaegseks, ressursitõhusaks ja konkurentsivõimeliseks majanduseks.** Euroopa roheline kokkulepe eesmärk on muuta Euroopa 2050. aastaks kliimaneutraalseks, hoo- gustada majandust keskkonnahoidliku tehnoloogia abil, luua jätkusuutlik tööstus ja transport ning vähendada saastet. Kliima- ja keskkonnaprobleemid tuleb pöörata võimalusteks ja muuta rohepööre kõigi jaoks õiglaseks ja kaasavaks.

Euroopa Komisjon aitab EL-i liikmesriikidel kavandada ja rakendada reforme, mis toetavad rohepööret ja aitavad saavutada Euroopa roheline kokkuleppe eesmärgid. Samuti aitab komisjon kavandada kesk- ja kohalike asutuste jaoks asjakohaseid menetlusi ning luua kooskõlastusstruktuure, mis on vajalikud keskkonnahoidliku poliitika rakendamiseks.

Kliimameetmed on Euroopa roheline kokkuleppe tuum. Euroopa Liidus on juba saavutatud häid tulemusi kasvuhooonugaaside heite vähendamisel, säilitades samal ajal majanduskasvu. Lähiaastatel tuleb veel rohkem ära teha. EL seadis eesmärgiks saavutada 2050. aastaks kliimaneutraalsus ning seega peavad kõik liikmesriigid rakendama sidusat kliimapoliitikat.¹⁴

Eesti looduskeskond on ainulaadne oma liigirikaste metsa- ja rabakoosluste, ajalooliste puisniitude, looma- ja linnuriigi ning muude väärtuste poolest. Aga ka Eesti seisab silmitsi ülemaailmse kriisiga – meie kaunis ning mitmekülgne loodus on ohus ja seda ei saa enam iseenesestmõistetavana võtta. Kliimamuutused on globaalne väljakutse ja on vaja kiiresti tegutseda, et vältida pöördumatuid kahjustusi meie planeedile.

¹² Nii Euroopa Liidu kui Eesti poliitikute ja ametnike selleteemaline propaganda ja ebareaalne rõhutamine on rohepöörde ja kliimaneutraalsuse kompromiteerinud ning elanikud-ettevõtjad pessimismi suunanud.

¹³ Sektorit ei peaks sulgema ja põlevkivi ei peaks elektri tootmiseks põletama, vaid põlevkivi baasil tuleks välja arendada tulevikku suunatud (digitaliseeritud, robotiseeritud, ka ekspordile orienteeritud jne) keemiatööstus. Meie põlevkivi on maailmas ju ainulaadne.

¹⁴ Rohepööre. Euroopa Komisjon. [https://reform-support.ec.europa.eu/what-we-do/green-transition_et] 1.05.2024

Eesti on heaks kiitnud EL-i siduvad kliimaeesmärgid. 2030. aastaks on Eesti seadnud endale EL-ist veelgi ambitsioonikama rahvusliku eesmärgi: vähendada kasvuhuonegaase 70% võrra (võrreldes 1990. aastaga). 2020. aasta andmete kohaselt on Eesti heitkogused vähenenud juba 65% võrra, seda eelkõige 1990 aastate alguse suurte struktuurimuutuste tõttu. Lisaks on Eesti võtnud sihiks katta oma aastane elektritarbimine juba 2030. aastal taastuvelektriga.¹⁵

Võitlus kliimamuutustega on Euroopa Komisjoni üks tähtsamaid eesmärke aastast 2019, kui president Ursula von der Leyen ametisse astus. **Euroopa roheline kokkulepe** eesmärk on muuta Euroopa esimeseks kliimanetraalseks piirkonnaks.

Kliimamuutused ja keskkonnaseisundi halvenemine kujutavad endast eksistentsiaalset ohtu Euroopa ja kogu maailma jaoks. Nende probleemide lahendamiseks muudab Euroopa roheline kokkulepe EL-i tänapäevaseks, ressursitõhusaks ja konkurentsivõimeliseks majanduseks, tagades selle, et:

- kasvuhuonegaaside netoheide oleks aastaks 2050 viidud nulli
- majanduskasv on lahutatud ressursikasutusest
- mitte kedagi ega ühtki piirkonda ei jäeta kõrvale.

Euroopa roheline kokkulepe on ühtlasi teeviit COVID-19 pandeemiast ülesaamiseks. **Kolmandik 1,8 triljoni euro** suurusest investeeringuportfelliist, mis on välja käidud taastekava „Next Generation EU“ alusel ja EL-i seitsmeaastasest eelarvest, läheb Euroopa roheline kokkulepe finantseerimiseks.

Euroopa Komisjon võttis vastu ettepanekute paketi, millega muuta **EL-i kliima-, energia-, transpordi- ja maksupoliitikat selliselt, et 2030. aastaks oleks võimalik vähendada kasvuhuonegaaside netoheidet 1990. aasta tasemega võrreldes vähemalt 55%.**¹⁶

Belgia keskpanga juht Pierre Wunsch ütles, et Euroopa poliitikud peaks rahvale ausalt ütlema, kui palju rohepöörde tegelikult maksma läheb.¹⁷

Politico kirjutab, et Pierre Wunsch nõuab Euroopa seadusetegijatelt, et nood peaksid ausalt välja ütlema tõe rohepöörde majanduslike mõjude ja inimesi tabava jõukuse kahanemise kohta. Wunsch märkis ka, et süsinikukvootide hind ja roheenergia kasutuselevõtt muudab Euroopa energiahinnad USA omadest viis kuni kaheksa korda kallimaks. Möödunud talvel andsid väga jõuliselt endast märku Prantsusmaa, Saksamaa ja Belgia põllumehed. Ka Eesti põllumehed tegid tagasihoidlikke avaldusi.¹⁸ Samas on Eesti talunikud rohepöördega üpris rahulolematud (loe käesoleva artikli lõpus lisana kirjutatud PS: III osa, sh viited 45, 47 ja 49).

¹⁵ Rohepöörde Eestis – Euroopa Komisjon. [<https://estonia.representation.ec.europa.eu/strateegi-aja-prioriteetid/eli-peamised-poliitikavaldkonnad-seoses-estiga/rohepoore-eestiset>] 1.05.2024

¹⁶ Euroopa roheline kokkulepe. Siht saada esimeseks kliimanetraalseks maailmajaoks. Euroopa Komisjon. [https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/european-green-deal_et] 1.05.2024.

¹⁷ Laks, L. (2024). Pankur tunnistab: rohepöörde teeb eurooplased vaeseks. Postimees.ee, 15. veebruar, kell 15:17 [<https://majandus.postimees.ee/7960647/pankur-tunnistab-rohepoore-teebe-eurooplased-vaeseks>] 1.05.2024.

¹⁸ Rohepöörde võtab tuure maha. Põllu- ja metsatehnika. 11. aprill 2024, lk. 3.

Peamisteks rahulolematuse põhjusteks olid suuresti nõuded kliimaeesmärkide saavutamiseks. Nõuete täitmine tähendanuks põllumeestele kas tootmise vähendamist või suuremaid investeeringuid tehnoloogiasse, kallima tehnika soetamist jms. Eestis on märgata põllumajanduse struktuuri muutumist, mis osalt on seotud kliimanõuetega, osalt aga heitlikest aegadest, mis on kasumeid oluliselt vähendanud ja paljusid väiketootjaid oma tegevust lõpetama sundinud. Jätkub tendents – väiksemad talud ja pereettevõtted lõpetavad tegevuse ning müüvad oma maa ja tehnika suurematele naabritele. Selliselt toimub Eesti põllumajandusettevõtete kontsentreerumine. Loodushoid ja ressurside mõistlik kasutamine on loomulik tegevus nii põllu- kui metsameestele, kuid ebareaalsete nõuete esitamine on ebaõiglane.

Eesti põllumehed pole rohepöörde vastu, kuid ei suuda ka parima tahtmise juures EL-i nõudmisi täita. Nad loodavad, et lisaks nõuetele pakutakse ka lahendusi, mis peaksid tulema teadusest ja tehnoloogiast firmadelt. Senise ebareaalse poliitika aluseks on see, et eesmärgid on suured, kuid tegelikud lahendused puuduvad.

On tekkinud olukord, kus mitmed eelnõud on kas mingiks kindlaks ajaks või määramatult edasi lükatud. Näiteks võib tuua plaani taimekaitsevahendite kasutamise vähendamisest poole võrra juba aastaks 2025. Euroopa Liidu lennukates plaanides nähti algselt ette keemiliste taimekaitsevahendite ja väetiste kasutamist radikaalselt, tulles välja ideega vähendada kõikides liikmesriikides taimekaitsevahendite kasutamist poole võrra aastaks 2030. Nüüdseks on seda tähtaega muudetud.¹⁹

Kliimaneutraalsus²⁰ on seisund, kus üks piirkond ei paiska õhku vähem ega rohkem kasvuhoonegaase kui ökosüsteem parasjagu siduda jõuab. Seega tuleb kokku kasvuhoonegaaside summaks null.

Lihtsustava paralleelina kliimaneutraalsusele võib tuua näiteks sauna kütmise – kui kütame sauna, siis paneme ahju puid alla. Kui aga leiliruumis on temperatuur juba piisav ja enam kõrgemat temperatuuri ei soovi, tuleb kütmine lõpetada, vajadusel lausa söed ahjust välja võtta. Nõnda ka maakera – kui me ei soovi globaalse temperatuuri edasist soojenemist, tuleb „kütmine“ kasvuhoonegaasidega lõpetada.

Samuti võib siin leida sarnasusi tervisliku toitumisega – kui soovime tervislikult toituda, peame jälgima, et sööksime sama palju, kui parasjagu ära kulutame. Vastasel juhul võivad tekkida ülekaal ja terviseprobleemid. Samuti peaks silmas pidama, et sööksime võimalikult palju värsket, vitamiini- ja toitaineid rikast toitu. See tähendab kliima kontekstis, et kasutaksime taastuvenergiat, liiguksime kliimanutikalt, sööksime keskkonnasõbralikku toitu, oleksime energiaefektiivsed jne, et meil oleks lihtsam võimalike „terviseprobleemidega“ toime tulla.

Hetkel paisatakse maailmas õhku märksa rohkem kasvuhoonegaase, kui seotakse – seda ka Eestis. See põhjustab aga kliima muutumist. Tarvis on sihti ning läbimõeldud lahendusi, et probleemi lahendada. 2019. aastal kogus ligi 2850 inimese hääle rahvaalgatus „Kliimaneutraalne Eesti aastaks 2035“, mis soovis, et Eesti riik seaks eesmärgiks

¹⁹ Sünteetilisi taimekaitsevahendeid hakkavad asendama loodushoidlikumad alternatiivid. Põllu- ja metsatehnika. 11. aprill 2024, lk. 21.

²⁰ Kliimaneutraalsus – mida see tähendab? [<https://www.kliimamuutused.ee/uudised/kliimaneutraalsus-mida-see-tahendab>] 29.04.2024.

kasvuhoonegaaside atmosfääri paiskamise ja tagasi haaramise tasakaalupunkti saavutamise võimalikult kiiresti, arvestades sotsiaalseid ja majanduslikke piiranguid.

Mõistet „kliimaneutraalne“ kasutati algatuses eelkõige lähtuvalt Euroopa Komisjoni üldisest visioonist, kus on seatud sihiks saavutada kogu Euroopa Liidus kliimaneutraalsus hiljemalt aastaks 2050. Selle eesmärgi täitmiseks pakub sobiva raamistiku Euroopa kliimaseadus, mis paneb seadusena paika heitmete vähendamise trajektoori sajandi keskpaigani. Sarnaseid eesmärgi on seadnud ka teised suured maailma saastajad, näiteks on Ameerika Ühendriigid lubanud saavutada kliimaneutraalsuse aastaks 2050.

Kliimaneutraalsusest järgmine samm võiks olla see, et seome atmosfäärist rohkem kasvuhoonegaase kui sinna paiskame, jahutades maakera keskmist temperatuuri. Sellise suuna on võtnud hiljaegu ka Euroopa Liit tervikuna, kui Euroopa kliimaseaduse läbivõtmisel jõuti kokkuleppele, et seatakse eesmärgiks negatiivsete emissioonide saavutamine pärast aastat 2050.

Esineb terve hulk nähtusi, mis seovad kasvuhoonegaase – näiteks seovad süsinikku meie metsad ja sood. Samal ajal kaasneb inimtegevusega tihtilugu mingit sorti heide – näiteks elektrienergia tootmine põlevkivist ja biomassist, toidu tootmine ja transport paiskavad õhku hulganisti kasvuhoonegaase. Olukorda saab järk-järgult lahendada kahest otsast – vähendades heitmeid ja suurendades sidumist. Mõlemad on äärmiselt olulised, ent kliimasoojenemise takistamise seisukohast on heitmete vähendamine kriitilise tähtsusega, kuna süsinikku siduvad looduskooslused on kliimamuutuste ning elurikkuse vähenemise tõttu väga suure surve all. Nii on juba näiteid hiiglaslikest metsatulekahjustest Arktikas, Amazonases ning Lääne-USA-s, mis illustreerivad, kuidas liigne lootuste panek sidumisele heitmete tegeliku vähendamise asemel võib meile karuteene teha ning kliimaeesmärgid täitmata jätta.

4. Majanduskoostöö ja Arengu Organisatsiooni (OECD) esinduse seisukohad Eestis

OECD käsitles oma ülevaates **kõrge inflatsiooniga seotud probleeme pensionide jaoks** ja tegi ülevaate OECD riikides ajavahemikul 2021. aasta septembrist kuni 2023. aasta septembrini. Vanemate inimeste oodatav eluiga taastus 2021. aastast, olles 2020. aastal keskmiselt umbes poole aasta võrra langenud. Alates umbes 2012. aastast on aga 65-aastaselt oodatava eluea pikenemise trend aeglustunud.

Praeguseid Eesti töötajaid ootab pensionieas üks suurimaid sissetulekute langusi kogu Euroopa Liidus, selgub värskest Majanduskoostöö ja Arengu Organisatsiooni (OECD) uurin-gust.²¹

OECD uuringu alusel järgi saab **keskmist palka teeniv Euroopa Liidus elav töötaja pensioniikka jõudes pensioni, mis moodustab 68,1% tema senisest palgast.**

Keskmise OECD liikmesriigis elava **keskmist palka teeniva töötaja tulevane pension moodustab aga ainult 61,4% tema senisest palgast.** Antud näitajat nimetatakse **pensioni asendusmääraks.**

²¹ OECD: Eesti töötajaid ootab üks madalamaid pensioni asendusmäärasid EL-is. ERR, Uudised, 17.01.2024, kell 16:46 [<https://www.err.ee/1609224915/oecd-estti-tootajaid-ootab-uks-madalamaid-pension-i-asendusmaarasid-el-is>] 28.04.2024.

Uuringus lähtuti eeldusest, et töötaja sisenes tööturule 22-aastasena 2022. aastal ning ta töötab kuni riigis kehtestatud ametliku pensionieani. Tulevase pensioni suuruse arvutamisel kasutati kõiki kohustuslikke pensionikogumise skeeme, vabatahtlik pensionikindlustus ei läinud arvesse.

Uuringu autorid tõid välja pensioni suuruse suhet senisesse palka nii enne kui pärast maksude mahaarvamist. Autorid soovivad vaadata ennekõike maksudejärgseid andmeid, sest just need näitavad, kui palju raha reaalselt inimestele palgast ja tulevikus pensionist järele jääb. Maksueelne ehk bruto asendusmäär on artiklis toodud maksujärgsest ehk neto näitajatest reeglina oluliselt madalam, sest pensionidele rakenduvad riikides erinevad maksusoodustused. Keskmiselt on pensioni neto asendusmäär 11 protsendipunkti kõrgem kui bruto asendusmäär.

Eesti töötajate pensioni neto ehk maksujärgne asendusmäär hakkab tulevikus OECD uuringu järgi olema ainult 34,4%. See on tagantpoolt teine tulemus EL-is,²² madalam asendusmäär on ainult Leedus, kus on selleks näitajaks 28,9%.

Lisaks toodi eelnimetatud OECD uuringus välja paljude riikide andmed pensionide taseme kohta:

Teised riigid, kus see näitaja on 50%-st madalam, on Iirimaa ja Poola. Iirimaa on pensioni neto asendusmäär 36,1%. Kui tavaliselt ei erine asendusmäär soo lõikes, siis Poolas on naissoost töötajate pensioni neto asendusmäär 31,5% ja meeste puhul on see näitaja 40,3%. Kõikides teistes riikides on antud näitaja 50%-st kõrgem. Näiteks Lätis on pensioni neto asendusmäär 52,8% ja Soomes 65,1%. Kõige kõrgem tulevase igakuise pensioni suhe tööealisena teenitud kuupalka on Euroopa Liidus Portugalis, kus see näitaja on 98,8%. See tähendab, et pensioni suurus hakkab praegustel töötajatel tulevikus olema peaaegu võrdne enne pensionile minekut teenitud palgaga. Hollandis on pensioni neto asendusmäär 93,2% ja Kreekas täpselt 90%. Pensioni neto asendusmäär on 80%-st kõrgem EL-i riikidest samuti Austrias (87,4%), Luksemburgis (86,9%), Hispaanias (86,5%) ja Itaalias (82,6%).

* * *

Sotsiaalministeeriumi andmetel 2024. aasta 1. aprilli seisuga saab vähemalt keskmist pensionit ca 156 000 inimest, ehk 49% kõigist pensionäridest. Riigikogu poolt vastu võetud 2024. aasta riigieelarve seadusega kiideti heaks ka 2024 – 2027. aasta riigi eelarvestrateegia, kus lepiti kokku vanaduspensionialiste tulumaksuvabastuse määr 776 eurot. Rahandusministeeriumi prognoosi järgi kasvab keskmine pension 2025. aastal 826 euroni. Tulumaksuvaba määraga peaks 2025. aastal prognoositavalt keskmiselt pensionilt tasuma tulumaksu 11 eurot kuus.²³

Pensionide ja palga suhe on aastast aastasse muutuv. 2021. aastal, kui keskmine pension muudeti tulumaksuvabaks, moodustas keskmine pension ca 43% keskmisest palgast.

²² MR: märtsis-aprillis 2024, Eesti valitsus, otsides paaniliselt kohti-allikaid, kust raha eelarve puudujääkide katmiseks võtta, hakkas valitsus kaaluma järjekordset ideed: pensioni mingist tasemest alates ülejäänud osa tulumaksuga maksustada. Seega võib meie pensioni neto senisest veelgi madalamale langeda. Meie pensionid on niigi väikesed, mistõttu sellise täiendava tulumaksu rakendus näitab meie valitsuse „taset“ ja naeruvääristab teda rahva poolt, ilmselt ka teiste EL-i riikide poolt.

²³ Alates 2025. aastast jääb pensionide tulumaksuvaba piir püsima 776 eurole kuus. Sotsiaalministeerium. [<https://www.sm.ee/uudised/alates-2025-aastast-jaab-pensionide-tulumaksuvaba-piir-pusima-776-eurole-kuus>] 1.05.2024.

2024. aastal on see suhe ca 49%. Keskmine pension on oluliselt tõusnud tänu indekseerimisele ja erakorralistele pensionitõusudele. 2023. aastal toimus viimase 15 aasta suurim pensionitõus, mis oli koos erakorralise pensionitõusuga 17,6%.

Eelnevas lõigus on esitatud Sotsiaalministeeriumi andmed meie pensionide ja palga suhte kohta. Eelmistel lehekülgedel on samad näitajad toodud ka OECD uuringu alusel, kus näitajate suhtarv-protsent Eesti kohta on oluliselt madalam (ligi poole võrra!). Alakirjutanu küsimus – kumma andmed on õiged, kumb bluffib või on üks pool jätnud midagi arvesse võtmata ja teine pool on aga midagi täiendavalt arvesse võtnud?

5. Majanduskoostöö ja Arengu Organisatsiooni (OECD) esinduse tegevus Lätis

Aprillis 2024 oli **Lätis OECD esindus**, kes tegi hulgaliselt soovitusi. Seoses nende soovistega ütles Läti majandusminister Viktors Valainis reedel (MR: 19.04.2024) Läti televisioonile, et Läti majanduses jääb puudu kahest-kolmest miljardist eurost investeringutest, mistõttu on ennekõike vaja arendada kapitaliturgu. „Investeeringute summa, mis meie majanduses puudu jääb, ei ole mitte viis, kümme ega sada miljonit eurot, vaid kaks-kolm miljardit eurot,“ ütles ta ja lisas, et selline raha juurdevool on võimalik saavutada vaid Läti majanduse rahastamise tõsise ülevaatamisega ning kapitalituru arendamine on üks vajalikest tingimustest.

Tema sõnul langevad Majanduskoostöö ja Arengu Organisatsiooni (OECD) sel nädalal esitletud viimase majandusaruande soovitusel suure osas kokku sellega, mida Lätis juba rakendatakse. „OECD soovitusel on meie päevakorras,“ ütles minister.

OECD aruandes öeldakse niisamuti, et Läti madalaimate palkadega töötajate maksukoormus on liiga kõrge. Minister Valainise sõnul kavatseb valitsus leida lahenduse nende töötajate maksukoormuse vähendamiseks: „Inimesed ei suuda seda maksukoormust kanda, mis toob kaasa varimajanduse,“ ütles ta ja lisas, et tööjõumaksude osas ei ole Läti Baltimaadega konkurentsivõimeline, eriti alla 2000 euro jäävas palgasegmendis.²⁴

OECD raportis soovitatakse Lätil makse tõsta. Kaitse ja tervishoiukulude tõus eeldab maksutulude suurendamist. Tööjõu maksustamise asemel tuleks maksustada kinnisvara ja muud omandit, samuti tõsta keskkonna makse. Madalama palgaga inimestel on ebaproportsionaalselt suur maksukoormus, mis omakorda paneb paljud inimesed võtma vastu ümbrikupalka. Vaatamata rohkele ametlikule retoorikale ei ole varimajandus Lätis alates 2012. aastast vähenenud.²⁵

²⁴ Minister: Lätis jääb puudu 2–3 miljardi euro ulatuses investeringuid. ERR, Välismaa, Uudised, Allikas: BNS. 26.04.2024, kell 10.20 [<https://www.err.ee/1609325238/minister-latis-jaab-puudu-2-3-miljardi-euro-ulatuses-investeeringuid>] 26.04.2024.

²⁵ ERR, Vikerraadio, 26.04.2024, Uudised: kell 9.00.

Lõpetuseks (lisaks veelkord ka automaksust)²⁶

Allakirjutanu on arvamusel, et nii IMF-i kui OECD esindused (siinjuures Läti näide) pole kursis kohalike oludega, kui nad soovivad kinnisvara ja muu omandi maksustamist. Nagu eelpool kirjutatud, pole ilmselt ka Läti elanikud niivõrd rikkad, et omandimaksu (MR.: nimetan kinnisvara ja muud omandimaksu selliselt) rakendada. Selle maksu rakendamine teeb paljud inimesed veel vaesemaks, kui nad praegu on, ning võib-olla suurendame nende inimeste osa, kes vajavad sotsiaaltoetusi.

Kui arvestada ka OECD uuringutele toetuvaid seisukohti pensionide osas, siis IMF-i ja ka OECD soovitused nii maksude tõstmiseks kui kinnisvara ja muu omandi maksustamiseks mõjuvad meie inimeste pensionidele perspektiivis ebasoodsalt. Siis jääb oma töötajate igakuine pensioni neto ehk maksujärgne asendusmäär mitte palju kõrgemale 1/3-st tööalisena teenitud kuupalgast, st jääksime edasi tagantpoolt teise tulemusega Euroopa Liidu riikide seas. Kas ka meie praegune valitsus tüüribki selles suunas?

Aga selge on see, et nii IMF-i kui OECD esinduste liikmed on harjunud väga pikka aega heaoluühiskonnas elama ning omavad ka suuri sissetulekuid ega tunnet (või ei taha seda), millistes oludes võivad teised riigid ja paljud nende riikide elanikud elada. Need esindused võiks paremini elu tegelikkust tundma õppida ja vähem ebakompetentseid soovitusi anda. Istugu kodus ja nautigu oma heaolu ja elu kvaliteeti, pole vaja ringi kolada, maksumaksjate raha raisata, prassida ja teisi ebakompetentselt õpetada.

EAOL võttis maksu näite puhul aluseks sõiduauto Honda CR-V 2017. aasta mudeli (2.0 L, 114 kW, bensiin, nelikvedu; turuhind 18 500 EUR), mis on levinud, säästlik ja turvaline rahvaauto. Selle maksustamine:

Saksamaal: kehtib aastamaks – 200 EUR; registreerimistasu – 0 EUR (puudub);

Rootsis: kehtib aastamaks – 200 EUR; registreerimistasu – 0 EUR (puudub);

Eestis, kavandamisel: aastamaks – 321 EUR; registreerimistasu – 4 234 EUR.

See tähendab, et Saksamaal ja Rootsis **puudub** registreerimistasu.

Saksamaa ja Rootsi registrist ajutiselt arvelt maha võetud sõiduki eest **ei maksta** mootorsõidukimaksu.

Saksamaal on 136,6 autot km² ja Eesti liikluses on 16,4 autot km² kohta, ehk Eestis on 8,33 korda vähem autosid kui Saksamaal. Seega Saksamaa mure keskkonna seisundi pärast peaks olema oluliselt suurem kui Eestis, aga kas on?

Keskkonnaaktivistid Saksamaal nõuavad hoopis kiirteedel (s.k.: Autobahn) kiiruse piiranguid, kuni 130 km/tunnis. Vaatlused on näidanud, et 1/3 autojuhtidest sõidavad alla 130 km/tunnis.²⁷

Ka EAOL (Eesti Autoomanike Liit) väidab, et Eesti on hajaasustusega riik ning auto on vahend elus püsimiseks ja me kõik **soovime, et maal elu jätkuks!**

²⁶ Kas Sina oled nõus eestlasena maksta 28 x rootslase ja 23 x sakslase automaksu? Eesti Autoomanike Liit (EAOL). National Geographic, nr. 2/2024, lk 9

MR märkus (4.05.2024): EAOL-i poolt esitatud näide pole meie valitsuse poolne lõplik, vaid üks vahepealseid uutmõtteid-variante. Lõplik olukord selgub siis, kui automaks on seadusega kehtestatud.

²⁷ ERR, Vikerraadio, 27.04.2024, Uudised: kell 14.00.

EAOL kutsus üles:

- kirjuta koalitsioonisaadikutele, kuidas automaks Sulle tegelikult mõjub!
- koputa oma rahvasaadiku südametunnistusele enne, kui on lootusetult hilja!

Kui siia lisada ka Euroopa Komisjoni seisukoht²⁸, siis seal leitakse, et ühisturul nii ei tohi, nagu Eestis on kavandamisel.

Komisjon – kas registreerimistasu kehtestada kõigile või sellest üldse loobuda.

Mootorsõidukimaks on pannud autoastjad ootele, ent milliseks see maks kujuneb, pole endiselt teada. Küll aga on selgunud, et registreerimistasu osas tuleb sisse viia muudatusi, et mitte minna vastuollu Euroopa Liidu reeglitega.²⁹

Jaanuar – juuli 2024, Tallinnas, Pirita-Kose kodukontoris
peatoimetaja Matti Raudjärv

PS:

I. PETITSIOON „Ei automaksule!“³⁰

Automaksule ütles „ei“ 77 442 inimest, mis on Eesti kodanikualgatuse ja allkirjade kogumise rekord.

Täname kõiki, kes meiega koos kaasa rääkisid. Loodame siiralt, et EAOL-i tegevus annab inimestele ka edaspidi julgust teha seda, mida üks kodanik ühes demokraatlikus riigis tegema peab: väljendada oma arvamust. Ka juhul, kui see võimalolijatele ei meeldi.

Petitsiooni tekst:

Käesoleva petitsiooni allkirjastajad ei poolda Eestis automaksu kehtestamist.

Leiame, et automaks on Eesti tingimustes ebaõiglane järgmistel põhjustel:

1. Eestis kehtib mootorikütuse aktsiisimäär bensiinikütusele 56,3 ja diislikütusele 37,2 senti liitri kohta. 2023. aasta riigieelarvesse on planeeritud hinnanguliselt mootorikütuse aktsiisi laekumist suurusjärgus 510 miljonit eurot.

Kõrge kütuseaktsiisi üheks argumentiks läbi aastate on olnud tõsiasi, et Eestis puudub automaks.

2. Automaksu kehtestamine ei toeta rohepööret ega oma positiivset mõju keskkonnanhoiule. Olemasolevate sõidukite maksustamine ei pane autoomanikke eelistama säästlikumaid sõidukeid, vaid lööb kõige valusamalt hobiautondusega tegelevate inimeste ja maal elavate perekondade rahakoti pihta. Selleks, et automaksust pääseda, hakkavad inimesed vähendama arvel olevate sõidukite arvu, mis omakorda toob kaasa arvestatust väiksema automaksu laekumise.

²⁸ Heinla, E. (2024). Automaksu Euroopa Komisjoni seisukoht ei peata. Maaleht nr. 14 (1904), 4. aprill, lk 23.

²⁹ Ld. k. ibidem (sealsamas).

³⁰ EAOL-i Petitsioon. [<https://autoomanikud.ee/petitsioon-ei-automaksule/>] 27.04.2024.

3. Automaks on olemuselt omandimaks ning on ohtlik pretsedent nii õiguskindluse kui edasise maksupoliitika perspektiivide osas. Rõhutame, et juba soetatud vara maksustamine on ebaõiglane ning on vastuolus kõikide senini Eesti majandust ja rahandust iseloomustavate põhimõtetega.

4. Omandi maksustamine seab Eesti elanike majandusliku kindlustamatuse ja tugevalt koondunud majandustegevuse tingimustes ohtu ka inimesed, kes lühiajaliselt kaotavad sissetuleku, kuid on sunnitud tasuma maksu neile kuuluva vara pealt. Seda ka olukorras, kus inimene võib sõidukit vajada uuesti tööle saamisel.

5. Automaks mõjutab ebaõiglaselt nii uute kui kasutatud autode hindu – tuleb arvestada, et automaksu tõttu läheb utiliseerimisele hulgaliselt sõidukeid, mille tarbeväärtus ei ole veel ammendunud. Need autod on sealhulgas juba teeninud tasa enda tootmisega tekitatud ökoloogilise jalajälje ning nende kadumisel puudub igasugune positiivne mõju.

6. Automaks mõjutab negatiivselt hobiautonduse panust Eesti varuosade müüjate ja remonditöökodade käibe – kui väheneb autode hulk, väheneb ka vajadus neid hooldada ja remontida. Sealhulgas väheneb ka tehnilise ülevaatusega tegelevate ettevõtete käive ja spetsialistide arv.

7. Hobiautondus on vanemaid ja lapsi siduv ühistegevus, mis tugevdab nii perekondlikke ja ühiskondlikke sidemeid kui annab praktilisi teadmisi eluks. Automaksust tingitud negatiivne mõju hobiautondusele kandub aga edasi ka järeltulevatele põlvedele.

8. Automaks ei olnud hiljutiste Riigikogu valimiste teema. Leiame, et niivõrd suurt osa elanikest otseselt puudutavat maksupoliitilist muudatust oleks pidanud kajastama valimisprogrammides. Praegusel hetkel ei ole automaksu kehtestamine legitiimne, sest ühiskondlikku diskussiooni selle kehtestamise üle pole olnud.

II. Endine ja praegune peaminister – kummal on õigus? Eesti majandus virelema ja siis Euroopa Liidu kõrgepalgaliseks ametnikuks.

21. juuni 2024 Päevalehes (LP) kirjutas RusDelfi tegevtoimetaja Vitali-Dmitri Bestšastnoi rubriigis „Vene pilk“ huvitava artikli, kus püstitas küsimuse – kas Andrus Ansip võiks olla peaministriks Kaja Kallase suundumisel Euroopa Liidu nn kõrgeks ametnikuks.³¹ Ja tegevtoimetaja jätkab oma artiklis:

„Viimase poole aasta jooksul on Ansip öelnud Eesti rahvusringhäälingule:

- „*Häbematu on seletada eelarve kehva seisu kasvanud kaitsekuludega.*“
- „*Praeguse riigi rahanduse seisu on tekitanud peaminister Kaja Kallas.*“
- „*Koos minuga on kibestunud veel 70% Eesti rahvast.*“
- „*Peaminister peab teadma, mis äri ta abikaasa ajab.*“
- „*Kallasele valimistel antud usalduskrediit sai väga kähku läbi.*“

Tegevtoimetaja jätkab: „Ma pole kohanud ainsatki inimest, kes nende sõnumitega ei nõustuks. Õigeaegsed, hammustavad, karmid, mõistavad eestlaste meeleolu. Ning nõnda ei kõnele mitte Maxima müüja ega Narva linnavolikogu liige. Tegemist on

³¹ Bestšastnoi V.-D. (2024). Andrus Ansip peaministriks. *See oleks reformierakondlaste seast parim valik*. Eesti Päevaleht (PL), 21. juuni 2024, lk. 25

kahekordse peaministri, eurovoliniku ja Reformierakonna liikmega. Kuid mis peamine, ta räägib nii, nagu mõtleb kassapidaja või munitsipaalpoliitik.

Kolleegide argpükslike koalitsiooni puudutavate avalduste taustal jätab Ansip mõistliku inimese mulje. Ta hindab kunstliku optimismi majanduse olukorda. Mõistab rahva rahulolematust valitsuse tegevusega. Ei lähe üle piiri, kui jagab mõtteid rahvusvahelisele meediale. Kriteerib valitsust asja eest ega vali „raudsest leedist“ rääkides eriti sõnu. ...

Kaja Kallas on valmis ära sõitma. Kodumaal teda kritiseeritakse, kuid välismaal jumaldatakse. Rahvas on talle juba ostnud pileti Brüsselisse (70% inimestest pole valitsuse tegevusega rahul). ... Skandaal abikaasa Venemaa äridega näitas, et teistel parteidel pole jõudu Kallast maha võtta.

... kandidaat (MR: peaministri kohale³²) on kliimaminister Kristen Michal, keda toetavad skandaali varjus ka kolleegid parteist. Muide, tema ilmselt asendabki Kallase. Ometi kannab temagi kui olulise portfelliga minister valitsuse tegemiste eest vastutust. ...

Eestile on vaja värsket pilku, teistsugust lähenemist riigi valitsemisele, teistsugust meeskonda. ...³³

Emigrant, ajakirjanik Artemi Troitski üldiselt hoidub eesti ühiskonna ja poliitika kohta arvamust avaldamast, aga meie ajakirjanike mõningasel survele on ta siiski väitnud³⁴: „Kui rääkida Kaja Kallasest, siis tal on Ronald Reagani sündroom: ta on hea välispoliitikas, aga sisepoliitikas ja majanduses abitu. See, mida ta räägib Ukrainast, on kõik õige ja selles on tubli. Mis puudub Eesti majandust ja maksupoliitikat, siis on asi katastroofiline.“

* * *

Kaja Kallase³⁵ esimene valitsus oli 26. jaanuaril 2021 ametisse asunud 51. Eesti Vabariigi valitsus, mille moodustasid Eesti Reformierakond ja Eesti Keskerakond.

14. juulil 2022 viis Kaja Kallas presidendile tagasiastumispalve (valitsus astus tagasi 14. juulil 2022; president tegi talle ettepaneku uue valitsuse moodustamiseks).

15. juulil 2022 sai Kaja Kallas volitused Riigikogult valitsuse moodustamiseks (52 poolt, 26 vastu).

Kaja Kallase teine valitsus on 18. juulil 2022 ametisse asunud 52. Eesti Vabariigi valitsus. Selle moodustasid Eesti Reformierakond, Erakond Isamaa ja Sotsiaaldemokraatlik Erakond.

³² MR: Kristen Michalil on aastaid tagasi tõsised probleemid ka parteile kilekottidega toetusrahade hankimisega olnud.

³³ Minnik, T., Putting, A. (2024). „Vene rockiisa“ Artemi Troitski: kui Putini väed tungiksid Eestisse, võtaksin relva ja tulistaksin Kalamaja katustelt meeleehtlikult. Eesti Päevaleht (PL), 21. juuni 2024, lk. 26 – 30; Vene roki isaks ristitud ajakirjanik ja muusika kriitik Artemi Troitski on oma perega Eestis elanud juba kümme aastat. Nad lahkusid Venemaalt 2014. aastal, kui venelased olid okupeerinud Krimmi, ja nende uueks koduks sai Eesti, millega Troitski on tihedalt seotud olnud 1970-ndatest.

³⁴ *Ibid.*

³⁵ Allikad: [https://et.wikipedia.org/wiki/Kaja_Kallase_esimene_valitsus]; [https://et.wikipedia.org/wiki/Kaja_Kallase_teine_valitsus]; [https://et.wikipedia.org/wiki/2023._aasta_Riigikogu_valimised]; [https://et.wikipedia.org/wiki/Kaja_Kallase_kolmas_valitsus] 1.05.2024.

2023. aasta 5. märtsil olid XV Riigikogu korralised valimised (enne valimispäeva toimus eelhääletamine ja välismaal hääletamine. Valimiste järel moodustasid koalitsiooni Reformierakond, Eesti 200 ja Sotsiaaldemokraatlik Erakond. Peaministrina jätkas Kaja Kallas, kelle kolmas valitsus astus ametisse 17. aprillil 2023.

Kaja Kallase kolmas valitsus on 53. Eesti Vabariigi valitsus, mis astus ametisse 17. aprillil 2023. Valitsuskoalitsiooni kuuluvad Eesti Reformierakond, Eesti 200 ja Sotsiaaldemokraatlik Erakond. Valitsuse moodustas Reformierakonna esimees Kaja Kallas 2023. aasta Riigikogu valimiste järel. Valitsuserakondadel on Riigikogus 60 kohta.

Seega: ametis on olnud ligi 3,5 aastat: esimene valitsus astus tagasi; teine valitsus astus tagasi; 5. märtsil olid Riigikogu korralised valimised ning peaminister jätkas kolmanda valitsusega kuni tagasiastumispalve esitamiseni 15.07.2024.

Kolm valitsust peaminister Kaja Kallase juhtimisel on enam kui kolme aasta vältel (alates 26.01.2021 kuni 15.07.2024) teinud selliseid vigu, mis on meie majanduse viinud halvemasse olukorda, kui on seda paljudel teistel EL-i liikmesriikidel. **Nüüd parandatakse neid vigu, mida ise on tehtud (sellest aga üldiselt vaikitakse!).**

Kaja Kallas peaministrina: 26.01.2021 – 14.07.2022 (astus tagasi); 18.07.2022 – 17.04.2023 (oli peaminister ka Riigikogu valimiste ajal ja 17.04.2023 jätkas kolmandat aega peaministrina, 15. juulil 2024 astus tagasi, sest:

- juuni lõpus, 28.06.2024 valiti Kaja Kallas **Euroopa Liidu ühise välis- ja julgeolekupoliitika kõrge esindaja kandidaadiks.**

Kõrge esindaja staatuse saamise hind on ilmselt Eesti majanduse arengu ja inimeste elukvaliteedi pidurdamine, halvemasse olukorda juhtimine.

Samal ajal (esmaspäeva, 15.07.2024 hommikul andis peaminister Kaja Kallas Kadriorus tagasiastumispalve president Alar Karisele üle, mille president ka rahuldas), samuti astus tagasi ka Vabariigi Valitsus. Nii peaminister kui valitsus jätkavad tööd, kuni ametisse on määratud uus peaminister ja kinnitatud uus valitsus. See pidi toimuma juuli lõpus – augusti alguses.

Esmaspäeval kohtus peaministri kandidaat Kristen Michal (Reformierakond) kõigi erakondade esindajatega ning nad arutasid Eesti sisepoliitika olukorda ja probleeme.

Teisipäeva /16.07.2024/) hommikul kohtus Kristen Michal Kadriorus Eesti presidendi Alar Karisega, kes andis peaministri kandidaadile volitused uue valitsuse moodustamiseks. Aega selleks oli kaks nädalat.

Kuulates ERR-i Vikerraadiot, olen märganud, et enamus kuulajaid on seda meelt, et hea, kui me nüüd Eestis temast lahti saame. Sest tegemist on olnud kogu taasiseseisvunud Eesti kõige kehvema peaministri ja valitsusega (ega see Taavi Rõivas ka parem ei olnud), kuna nad on meie majanduse halvemuse poole pööranud, vassinud ja rahvale valetanud: K. Kallas – maksud ei tõuse!

Vikerraadio kuulajate arvamused on valdavalt hävitavad, imestatakse – miks EL ei kontrolli piisavalt nende inimeste tausta, keda vastutavatele ametitele pannakse-valitakse.

Samas, kuulates 15.07.2024 hommikul ERR-i Vikerraadiot enne kella üheksaseid uudiseid, esines seal üks saatekülaline, kes pea ohjeldamatult ja arusaamatult kiitis Kaja Kallase tegevusi. Tundus, et saatekülaline oli spetsiaalselt sellist juttu veeretama kutsutud ja võis olla ka Kallase isiklik hea tuttav?!

Sellele lisandusid mitmetes eesti ajalehtedes avaldatud kirjutised³⁶ tagasiastunud peaministri Kaja Kallase kiituseks (oli ka vigu välja toodud, kuid neid peeti ebaolulisteks). Rõhutati tema olulist tegevust Ukraina toetamisel (MR: seda oleks kindlasti iga teinegi valitsusjuht tema asemel teinud; samas märgiti ära ka tema abikaasa äri skandaal Vene- maal, millest K. Kallas püüdis eemalduda, väites sellest mitte midagi teadvat. Nii kirjutistes kui ERR-i saatejuhtide toonis oli tunda teatavat pugejalikkust ning lootust edaspidi oma senine positsioon säilitada.

Lisaks – ERR-i Vikerraadio reporterid-saatejuhid on suures osas nigelad, kes eeskätt on raisanud eetriaega sellega, et on pühendanud liiga palju Kaja Kallase tegemistele ja Reformierakonna allakäigule. Kindlasti on meil Eestis inimeste jaoks palju tähtsamaid sotsiaalmajanduslikke probleeme kui kehva peaministri, saamatu valitsuse, ministrite ja ke-siste erakondade saatuse prognoosimisele ning tutvustamisele. On kuulda, et osa inimesi lülitab raadio välja, kui seal kõlavad „ülistuslaulud“ ebasobivate valitsusliikmete ja nende erakondade kohta.

Kaja Kallase asemele on vaja uut Reformierakonna juhti ja ka uut peaministrit, võib-olla ka uut valitsust ja koalitsioonilepingut. Uus peaminister Reformierakonna liikmete seast ja valitsus vaevalt senisest midagi positiivsemat välja mõtelda ja ellu viia suudavad. Seega võib nii valitsuse kui erakonna ning meie rahva, majanduse ja riigi jaoks ees oodata liikumine allakäigu trepist üles!

Kas selles erakonnas üldse on inimesi, kes vajalikul tasemel peaministri ja ka mõne ministri rolli suudaksid täita? Laupäeval, 29. juunil 2024 peaministri kandidaadiks nime-tatud kliimaminister Kristen Michal tulevase peaministri staatuses erilist usaldust ega optimismi küll ei ärata. Sama käib ka rahandusministri ja veel suure osa ministrite kohta. Juttu veeretavad kõik ladusalt, aga majanduspoliitilised teadmised on tagasihoidlikud, kui mitte ütelda – pea olematud.³⁷

23. juulist 2024 on reformierakondlane Kristen Michal peaminister³⁸, kes peaks nüüd veidi kohendatud valitsusega Eesti majanduse korda saama. Selles võib aga sügavalt kahelda, sest nii maksude tõstmine (ettevõtetele kui ka elanikele) kui kliimaseaduse eel-nõu on saanud väga tugevat kriitikat (Eesti Maaülikooli teadlased, Eesti Pank, Tööand-jate Keskliit ja ettevõtjad, isegi peaministri erakonnakaaslased jpt)³⁹ ning tänane peami-nister oli siis kliimaminister⁴⁰, kui seda eelnõu välja töötati. Pealegi on Eesti majanduse allakäiku suunanud eelmised valitsused, kui peaministriks oli Kaja Kallas ning koaliti-sioonis reformierakondlased, sh ka Kristen Michal oli aktiivselt tegevuses. Midagi head

³⁶ ERR Vikerraadio Vikerhommik, 16.07.2024, kell 6.05 kuni 7.50.

³⁷ Need allakirjutanu arvamused on kirjutatud juuni lõpus-juuli alguses-keskpaigas 2024.

³⁸ [https://www.valitsus.ee/peaminister-ministrid/peaminister/kristen-michal] 13.09.2024.

³⁹ ERR, Vikerraadio, 13.09.2024, hommikused pool- ja täistunni uudised ning selle teemalised intervjuud (Arto Aas).

⁴⁰ Kristen Michal on olnud varem kolme ministrina tegev: 2011–2012 justiitsminister; 2015–2016 majandus- ja taristuminister; 2023–2024 kliimaminister. [https://www.valitsus.ee/peaminister-mi-nistrid/peaminister/kristen-michal] 13.09.2024. Kas tegemist on „supermehega“, kes veidi enam kui kümne aasta jooksul on kolmes eri valdkonnas pädev olnud (?), või on reformierakondlaste pink väga lühike, või nõ „ükskõik kes on peaminister, peaasi, et ministriportfell on meie erakonna käes“.

Eesti majandusele ja elanikele siin edaspidi loota ei ole!? Kui just ime ei juhtu, aga talviselt ei juhtu.

Ettevõtetele tulumaksu kehtestamise vastu on nii teised ühendused kui ka Parempoolsed, kelle esimees on Lavly Perling (oli aastatel 2014–2019 riigi peaprokurör). Tulumaks ettevõtetele tähendaks konkurentsivõime kaotamist. „Ettevõtete tulumaksu kehtestamine on murdepunkt, mis märgib põhimõttelist muudatust Eesti maksusüsteemis. Parempoolsed ei nõustu selle kehtestamisega. Rahvalt mandaadi saanud valitsuse pädevuses on küll maksumäärade muutmine, kuid maksusüsteemi põhimõtete 180 kraadi ringi keeramine ei saa toimuda tagatoakokkuleppena valijate selja taga. Nii põhjapanevaks muudatuseks praegustel parlamendiparteidel mandaati ei ole.“⁴¹ L. Perling on ka seda meelt, et „Michal murrab Eesti majanduse selgroo. ... Miks tahavad Eestis kõik parempoolsed olla, aga vasakpoolne olla ei taha üksi?

Vastupidi. Meil on praegu kolm sotsi valitsuses. Ühiskond on tervikuna tugevalt vasakule kaldu. Usutakse lapsehoidjariiki, et riik on parem otsustaja kui inimene, usutakse regulatsioone jne. Parempoolseid on vaja selle pärast, et parempoolsust on vaja.“⁴²

Ukrainas toimuva Venemaa agressiooni tõttu ei peeta normaalseks Eesti parlamendiliikmete Hiina visiiti. Parempoolsete juht Lavly Perling andis ERR-ile sellest teemast ka intervjuu.⁴³

„Riigikogu aseesimehe Toomas Kivimäe seisukohad Hiina rolli asjus maailmas ei sobi demokraatliku riigi kõrgele võimukandjale, mistõttu peab Reformierakond ta sel ametikohal välja vahetama. Kommunistliku Hiina kulu ja kirjadega riigis kahenädalasel perepuhkusel käinud Toomas Kivimägi demonstreerib haruldast võimetust mõista maailma poliitilist olukorda ja Eesti kohta selles.

Ühe lausega ütleb Kivimägi, et teda pole Hiina propaganda mõjutanud, sama soojaga kiidab, et on ennekõike Hiina teene, et Venemaa pole veel Ukrainas tuumarelva kasutanud.

Kivimägi ja teiste Hiinas viibinud poliitikutide käitumine on omane kolmanda maailma arengumaade rahvaasemikele, kes käivad mõne autoritaarse suurriigi kulul kohapeal „poliitikat tegemas“ ja „enda seisukohti tutvustamas“, tegelikkuses aga osalevad etturitena kõnealuse riigi maineparanduskampaanias, kordavad reisil pähe kogutud seisukohti kodumaalgi.

Eestit alandanud Riigikogu aseesimees näitas, et tal ei ole oma ameti pidamiseks sobivaid isikuomadusi. Reformierakonnal ei jää üle muud, kui Eesti mainekahju vähendamiseks Kivimägi välja vahetada.

⁴¹ **Perling, L.** (2024). Lavly Perling Parempoolsete volikogul: hoiame koos ära ettevõtete tulumaksu kehtestamise. Arvamus. Eesti Päevaleht. 16. august. [<https://epl.delfi.ee/artikkel/120315286/lavly-perling-parempoolsete-volikogul-hoiame-koos-ara-ettevotete-tulumaksu-kehtestamise>] 14.09.2024.

⁴² **Kiisler, V.** (2024). Lavly Perling: Michal murrab Eesti majanduse selgroo. Vilja küsib. Delfi, 22. august. [<https://tv.delfi.ee/artikkel/120316577/vilja-kusib-lavly-perling-michal-murrab-ees-ti-majanduse-selgroo>] 14.09.2024.

⁴³ **Mürk, P.** (2024). Perling: Kivimägi ei saa jätkata riigikogu aseesimehena. ERR, 11.09.2024. [<https://www.err.ee/1609450490/perling-kivimagi-ei-saa-jatkata-riigikogu-aseesimehena>] 14.09.2024

Kivimägi tegevus meenutab kunagise haridusministri Mailis Repsi käiku Marimaale, kus minister Vene propagandapunkte ette kandis. Toonase skandaali ajal kirjutas praegugi suures poliitikas osalev rahandusminister Jürgen Ligi, et „riigitegelase loomulik hoiak pidanuks olema kindel.“

Riigitegelase kindlat hoiakut pole kahjuks näha ka Toomas Kivimäe puhul. Olukord on eriti tõsine, kuna Toomas Kivimägi pole mitte pelgalt Riigikogu liige, vaid aseesimees, mis on välispoliitika vaatest oluline positsioon.

Kui teised Hiinas puhanud ja kodumaal punariigi propagandat esitavad saadikud naeruvääristavad peamiselt iseend ja oma valijad, siis Kivimägi vastutus peaministripartei liikmena ja riigikogu asejuhina on kaalukam.

Kivimägi otsus võtta reisile kaasa abikaasa ja lasta temagi kulud kommunistlikul Hiinal kinni maksta, muudab naeruväärseks ka kogu ülejäänud poliitikutide salga – sots Helmen Kütt, keskerakondlased Andrei Korobeinik, Anastassia Kovalenko-Kõlvart ja Lauri Laats, isamaalane Mart Maastik – väited, justkui olnuks tegu tööreisiga.

Kommunistlikus Hiinas enda väitel töösju ajanud saadikud ei mõista nähtavasti siamaani, et käisid hoopis klakööridena autoritaarse suurriigi ideoloogiat edendaval propagandaüritusel.⁴⁴

III. Eesti põllumajanduspoliitikast ja sealne ettevõtetus, eeskätt väiketalunike olukord

Selle valdkonna käsitlemisel kasutab allakirjutanu Maalehe põhjalikke artikleid, et selisest olulisest majandusest nagu põllumajandus põgus ülevaade saada. Seda väiketalunike arvamustele toetudes.

Esimesena tooks esile ajakirjanik Margus Mikomägi intervjuu Jõgevamaa teraviljakasvataja Tõnis Soopalu'ga, kellel on Tartu Ülikoolist bakalaureusekraad riigiteadustes ning kes on kutsehariduses lõpetanud Särevere mõisas (Järvamaa Kutsehariduskeskuse Särevere õppekoht) põllumajandustootja kolmanda kutsetaseme, seisukohad.⁴⁵

Talunik väitis, „et üldises poliitilises voolus on viga selles, et põllumajandus ei huvita mitte kedagi. Seda näitab selgelt see, et pannakse kokku põllumajandus- ja regionaalministereiumid. /.../ Need kaks ministeeriumi peaksid olema eraldi asutused, mida juhivad eraldi ministrid. Siis ehk koguneks ka kompetentsi. /.../ *Inimene (MR.)*, kes enne oli kultuuriminister, juhib nüüd põllumajandust. (See on ka allakirjutanu jaoks arusaamatu!).⁴⁶

⁴⁴ Kuigi siin on endise riigi peaprokuröri seisukohtadele pühendatud, pole allakirjutanu ühegi erakonna liige olnud.

⁴⁵ **Mikomägi, M.** (2024). Farmer Tõnis: mul on tunne, et põllumajandus ei huvita mitte kedagi. Maaleht, nr 34 (1924) 22. august, lk. 16–18.

⁴⁶ Allakirjutanu pidas hulk aastaid tagasi Tartu Ülikoolis oma aines „Majanduspoliitika alused“ üliõpilastele loenguid ning käsitles majanduspoliitilisi institutsioone, tuues näitena kahe ministeeriumi olukorra. Meil oli sel ajal institutsioonide struktuuris Keskkonnaministeerium ja Põllumajandusministeerium, keda võinuks dubleerimise vältimiseks ühendada.

Põhjus: kuna mõlemad ministeeriumid tegelesid metsanduse ja veekogude probleematikaga, siis oli see ebamugav ja aeganõudev (ressurssi kulutav) paljude maapiirkondades olevate kinnistute omnikele, sest asjatoimetusi tuli teha mõlemas ministeeriumis.

/.../ meie elu on liiga Tallinna-keskne. Tunnen seda iga päev. Põllumajandus on jäetud vaeslapse ossa. /.../ Meil on struktuurne probleem.

Struktuurne probleem on see, et meie saagid on liiga väikesed, kliima liiga ettearvatu, hinnad liiga madalad – me ei suuda Eestis pikas perspektiivis kasumlikult vilja toota. Peavad olema kas head aastad või väga head aastad, et kasumit teenida.

Rohepööre. Põllumeestel on päris mitu asja, mida seoses rohetamisega peaksime tegema, aga ma küsin: mille eest? Entusiasmi küll näen, tahetakse investeerida, aga raha ei näe.

Põllumajandus on Euroopa Liidu üks tähtsamaid toetatavaid tegevusi. Euroopa Parlamendi kandideeris meil 50–60 inimest ja kolmel neist oli põllumajanduslik taust. Lugesin valimisprogramme, mis tekitasid tunde, et ega see väga kedagi ei huvita, mida mina ja minusugused teevad või arvavad.“

Teisena esitaks Maalehe ajakirjaniku Richard Särk'i artikli, mis tugineb Lääneranna valla kahe taluniku (üks talumeiereiga ja teine lambakasvatusega tegelev) arvamused bürokraatiast:⁴⁷

„Bürokraatia * Taludes, kus kõik tööd ja toimetused tehakse ära väheste jõududega, napib aega ja jaksu pista rinda ametnike kontrollkäikudega ning rohkete aruannetega, mida riigiasutused neilt alatasa nõuavad.

Tundub, et selline kahe jalaga maa peal olek või talupoja mõistus on kadunud, /.../ (öeldi tööelu segava paberimajanduse kohta). See bürokraatia ikka väga hakib /.../ tegemisi.

Näiteks peab *lambakasvataja* (MR) mahetootjana esitama iga kuu sisuliselt ühe ja sama piimakoguse aruande neljale eri asutusele: PRIA-le, statistikaametile, põllumajandus- ja toiduametile (PTA) ning Maaelu Teadmuskeskusele. /.../ on kummastav, et riigiasutused omavahel neid andmeid ei vahet. See on ju totrus.

Ka riigiametite tehtavaid kontrolle on /.../ aegamööda talunike ellu juurde tulnud ja töötlemisega hakkamasaamine on eriti väiketootjale raskemaks läinud, sest suurt personali võtta ei ole. /.../ ka kontrollkäikude ajal uuritakse samu asju. Ja siis räägitakse, et ametnikke pole /.../ . /.../ kui kusagile ametisse helistada, siis öeldakse, et asjaga tegeleb teine osakond, aga talunikul ju teist osakonda pole.

Seejuures maksab iga kontroll talunikule umber sada eurot. *Talunike* (MR) arvates võiks ju kõik kontrollimised ühe külaskäiguga ära teha.

Säärane bürokratism tekitab talunikes korralikult stressi. „Kogu aeg kardad eksida. ...

/.../ jõudu jääb neil elukaaslasega vajaka. /.../ Tahad põllumajandusega tegeleda, aga sul pole lihtsalt ressursi.

Loengus oli ka üks üliõpilane Riigikogust, kellele see mõte väga meeldis ja ta lubas Riigikogus selle küsimuse üles võtta. Ütlesin talle, et ta võib küsimuse tõstatada, aga seda ignoreeritakse.

Kui see üliõpilane järgmine kord loengus oli, siis küsisin, et kas nüüd kaks ministeeriumi ühendatakse. Ta oli üpris tagasihoidlik ja vastas, et Riigikogus ei suhtunud ettepanekusse positiivselt ja arvati, et ikka peab kaks ministeeriumi olema. *Sest keskkonnaministri koht on ühe ja põllumajandusministri koht teise erakonna käes ning seepärast ei saa neid ministeeriume ühendada.* (Koolis matemaatikas: m. o. t. t., mida oligi vaja tõestada!). Ütleksin: naeruväärne ja kitsarinnaline lähene-mine sisulisele probleemile Riigikogus.

⁴⁷ **Särk, R.** (2024). „See on meeleheide.“ Väiketalunikud ägavad riigiametite nõudmiste koorma all. Maaleht, nr 34 (1924) 22. august, lk. 22–23.

Tuli esitada enesekontrolliplaan /.../ hinnates kindlasti üle saja lehekülje. See /.../ ruum on ümber paarkümmend ruutmeetrit ja siin töötab korraga võib-olla kaks-kolm inimest. Selle jaoks on siis sellist enesekontrolliplaani vaja. /.../ on igati arusaadav, et asju tulebki õigesti teha, aga kuskil on siiski piir. Kohati läheb see nii jaburaks.“

Ministeeriumi kommentaar. Asekantsler: „andmete mitmekordne esitamine on teada mure. /.../ niisugune dubleerimine peaks vähenema.“ MR: kui ollakse sellisel seisukohal, siis miks seda ei tehta või pole ka ministeeriumi juhtkond tasemel? (MR.)

Allakirjutanu lisab eelnevale täienduseks:

13. septembril kohtusin ühe Kuusalu kandis elava ja töötava talunikuga, kellel on lisaks piimakarjale ka muid tegevusi.

Ta rääkis sama, mida eeltoodud Maalehes on väidetud. Lisas vaid seda, et ühel päeval külastas teda 5-liikmeline valla delegatsioon, sõites kohale nelja autoga. Eesmärk oli kontrollida taluniku hoonete ja rajatiste seisukorda. Talunik arvas, et need viis bürokraati oleks kõik ka ühe autoga kohale jõudnud ning kütust ja muid kulutusi autodele kokku hoidnud.

Siinjuures allakirjutanu nõustub täielikult talunikuga.⁴⁸

Ilmselt on ka rohepöördega hullunud. Näiteks kartulikasvataja Gustav Põldmaa Lääne-Virumaalt ääretult nõrдинud ja pettunud ametnikes, kes ei luba turule tõhusamaid taimekaitsevahendeid, mis suudaksid tõrjuda traatusse. /.../ lubatud nõrgemad tõrjevahendid /.../ mingit mõju kahjurite levikule ei avalda.

Põldmaa kirjeldas, kuidas rohepööre käib maal juba mitu aastat – ümber põldude rajatakse kohustuslikus korras põlluäärepeenraid ja rohumaaribasid. Need looduslikud rohuribad on aga pannud traatusside kolooniad nii vohama, et kartulikasvatavad nende vastu ei saa.

„Mul on paljud põlluääred traatusse täis,“ kurtis kartulikasvataja, kes seetõttu kaotab vähemalt kolmandiku saagist. Nii jätab ta 15–20 meetrit põllu äärest mugulaid üles võtmata, sest saak peab olema korralik ja traatussideta.

„Ma teen kõik lubatud tõrjed, taimekaitsetööd, põlluharimised ära, kulud on suured, aga lõpuks pean ikkagi jätma kartulid põldu. Kas see ongi rohepööre, et pean tegema

⁴⁸ Siia sobib hästi üks näide Saksamaalt:

kui allakirjutanu 1989. aasta lõpukuudel Kieli Ülikoolis stažeeris, siis korraldati majandusteaduskonna majanduspoliitika instituudi poolt ühel nädalavahetusel paaripäevane tööseminar väljaspool Kieli koos õõbimisega. Laupäeva hommikul kogunesid kõik seminaris osalejad oma autodega ülikooli hotelli parkimisplatsile (sinna seepärast, et nii allakirjutanu kui kolleeg Janno Reiljan elasid selles hotellis ning ka nemad olid kaasa kutsutud). Kõik osalejad „pakiti“ nii autodesse, et autodes oleksid kõik kohad hõivatud. Seega osa autodest jäid tühjaks ja need jäid kuni tagasisaabumiseni parkimisplatsile. Seminarilt naasnutena istusid kõik oma autodesse ja sõitsid koju.

Ja see toimus rikka majandusega Saksamaal, kus inimeste palgad olid kordi suuremad võrreldes meie inimeste palkadega. Nii – siin oli tegemist säästmisega. Ja selliseid olukordi olen ma mitte ainult Saksamaal, vaid ka teistes riikides näinud, muide ka Georgias. Ka meil võiks sellistest käitumistest eeskuju võtta. Ka riigi- ja kohaliku omavalitsuse ametnikud!

mõttetut tööd?“ küsis põllumees. Ta lisas, et kui probleemidele lahendust ei leita, siis tema lõpetab üldse tegevuse ära.⁴⁹

Aga siis jääb kartulikasvatuse pinda veelgi vähemaks.⁵⁰ MR: ja ka saak jääb väiksemaks. MR: lisaks eespool kirjutatule tekib aeg-ajalt mõte, et kas mõned ministrid kui valitsuse liikmed ja ametnikud ei tööta täies ulatuses mitte Eesti riigi ja elanike heaks, vaid millegi-kellegi muu, teise-teiste huvides. Kas kõik riigi- ja kohaliku omavalitsuse töötajad on oma tegevustes pühendunud ja lojaalsed Eesti Vabariigile ning eesti rahvale? Kas kõik juhid on ikka piisavalt pädevad, et oma valdkonnas eesmärgipäraselt ja efektiivselt tegutseda? Nende (ja ka paljude teiste) küsimuste peale võiks-peaks ka lugejad mõtlema ning siis ka valimistel vastavalt oma järeldustele käituma. Siin võiks vaid mõned näited tuua:

- peame oluliseks julgeoleku valdkonda, aga samas pakume teiste riikide vangidele-kurjategijatele oma vanglakohti;
- kohati ollakse valmis sissetuleva tööjõu kvooti oluliselt suurendama, võrreldes riigi poolt kehtestatuga; ka see on julgeoleku, meie keele ja kultuuri säilimise probleem;
- suures rahapuuduse paanikas (mille on valitsus ise tekitanud), tõstetakse makse, mis ei parenda elanike elu kvaliteeti;
- ollakse rõõmsad, kui hasartmängumaksu osa riigieelarvesse suureneb, samas aga on selle aluseks hasartmängusõltlaste hulga kasv, mis tähendab paljudele peredele ja üksikisikutele kitsikusse langemist ning vägivalda jms;
- mitmetest küsitavustest on ka eespool käesolevas artiklis kirjutatud.

Kokkuvõtteks: jälgides valitsusliikmete jmt käitumist ja otsuseid, võiks järeldada, et suurel osal neist on majandusest ja majanduspoliitikast nõrgad arusaamad ja teadmised.

Kasutatud allikad:

1. **Bestšastnõi V.-D.** (2024). Andrus Ansip peaministriks. *See oleks reformierakondlaste seast parim valik*. Eesti Päevaleht (PL), 21. juuni 2024, lk. 25.
2. EAOL-i Petitsioon. [<https://autoomanikud.ee/petitsioon-ei-automaksule/>] 27.04.2024.
3. ERR, Vikerraadio, 13.09.2024, hommikused pool- ja täistunni uudised ning selle teemalised intervjuud (Arto Aas).
4. Eesti Pank. Eesti Vabariik: IMFi delegatsiooni artikkel IV alusel 2024. aastal tehtud visiidi kokkuvõttev avaldus. [<https://www.eestipank.ee/press/eesti-vabariik->

⁴⁹ **Lättemäe, S.** (2024). Põllumehed: kartulikasvatus on sama suur riskiäri kui kasiino. Maalet nr 38 (1928), 19. september, lk. 34–35.

⁵⁰ *Ibid.*, Kartuliga isevarustus on meil praegu vaevalt 60%. Eesti Statistikaameti andmetel on Eestis kartulikasvatus pindalalt aastatega oluliselt vähenenud: kui aastal 2000 oli kartulipõlde 30 900 ha, siis aastal 2005 – 14 000 ha; aastal 2010 – 9 400 ha; aastal 2015 – 5 821 ha; aastal 2020 – 3639 ha /.../ ja aastal 2024 vaid 3 183 ha. Sama allika järgi jääb ka toidulaud napimaks: kui aastal 2019 toodeti kartuleid elaniku kohta – 91 kg, siis aastal 2020 – 71 kg; aastal 2021 – 54 kg; aastal 2022 – 59 kg ja aastal 2023 – 62 kg.

- imfidelegatsiooni-artikkel-iv-alusel-2024-aastal-tehtud-visiidi-kokkuvottev-aval-dus-15042024] 26.04.2024.
5. Euroopa Komisjon (2024). Euroopa roheline kokkulepe. Siht saada esimeseks klii-manetraalseks maailmajaoks. [https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/european-green-deal_et] 1.05.2024.
 6. Euroopa Komisjon (2024). Rohepööre. [https://reform-support.ec.europa.eu/whatwedo/green-transition_et] 1.05.2024.
 7. **Heinla, E.** (2024). Automaksu Euroopa Komisjoni seisukoht ei peata. Maaleht nr. 14 (1904), 4. aprill, lk 23.
 8. **Kalle, E.** (2014). Tootlikkusealane evolutsioon Eestis. Teine, täiendatud trükk. Tallinna Tehnikaülikool, Majandusteaduskond, Ärikorralduse instituut. TTÜ kirjastus, 251 lk.; Raamat on digitaliseerituna leitav ka aadressil: [<https://digikogu.taltech.ee/et/Item/07a9e2b8-568f-4f66-88fc-aa44a656b459>]
 9. Kas Sina oled nõus eestlasena maksma 28 x rootslase ja 23 x sakslase automaksu?
 10. Eesti Autoomanike Liit (EAOL). National Geographic, nr. 2/2024, lk 9.
 11. **Kiisler, V.** (2024). Lavly Perling: Michal murrab Eesti majanduse selgroo. Vilja küsib. Delfi, 22. august. [<https://tv.delfi.ee/artikkel/120316577/vilja-kusib-lavly-perling-michal-murrab-ees-ti-majanduse-selgroo>] 14.09.2024
 12. Kliimanetraalsus – mida see tähendab? [<https://www.kliimamuutused.ee/uudised/kliimanetraalsus-mida-see-tahendab>] 29.04.2024.
 13. **Laks, L.** (2024). Pankur tunnistab: rohepööre teeb eurooplased vaeseks. Postimees.ee, 15. veebruar, kell 15:17 [<https://majandus.postimees.ee/7960647/pankur-tunnistab-rohepoore-tee-eurooplased-vaeseks>] 1.05.2024.
 14. **Lättemäe, S.** (2024). Põllumehed: kartulikasvatus on sama suur riskiäri kui ka-siino. Maaleht nr 38 (1928), 19. september, lk. 34–35.
 15. **Mikomägi, M.** (2024). Farmer Tõnis: mul on tunne, et põllumajandus ei huvita mitte kedagi. Maaleht, nr 34 (1924) 22. august, lk. 16–18.
 16. **Mürk, P.** (2024). Perling: Kivimägi ei saa jätkata riigikogu aseesimehena. ERR, 11.09.2024. [<https://www.err.ee/1609450490/perling-kivimagi-ei-saa-jatkata-riigikogu-aseesimehena>] 14.09.2024.
 17. Minister: Lätis jääb puudu 2–3 miljardi euro ulatuses investeeringuid. ERR, Vä-lismaa, Uudised, Allikas: BNS. 26.04.2024, kell 10.20 [<https://www.err.ee/1609325238/minister-latis-jaab-puudu-2-3-miljardi-euro-ulatuses-investeeringuid>] 26.04.2024.
 18. OECD: Eesti töötajaid ootab üks madalamaid pensioni asendusmäärasid EL-is. ERR, Uudised, 17.01.2024, kell 16:46 [<https://www.err.ee/1609224915/oecd-eesti-tootajaid-ootab-uks-madalamaid-pension-aseendusmaarasid-el-is>] 28.04.2024.
 19. **Perling, L.** (2024). Lavly Perling Parempoolsete volikogul: hoiame koos ära ette-võtete tulumaksu kehtestamise. Arvamus. Eesti Päevaleht. 16. august. [<https://epl.delfi.ee/artikkel/120315286/lavly-perling-parempoolsete-volikogul-hoiame-koos-ara-ettevotete-tulumaksu-kehtestamise>] 14.09.2024.
 20. **Raudsepp, P.** (2023): Valitsus pole teinud ühtegi mõistlikku majandusotsust. Äripäev, 11.09.2023. [<https://www.aripaev.ee/uudised/2023/09/11/peeter-raudsepp-valitsus-pole-teinud-uh-tegi-moistlikku-majandusotsust>] 18.04.2024.

21. Rohepööre Eestis – Euroopa Komisjon. [<https://estonia.representation.ec.europa.eu/strateegia-ja-prioriteetid/eli-peamised-poliitikavaldkonnad-seoses-estiga/rohepoore-estiset>] 1.05.2024.
22. Rohepööre võtab tuure maha. Põllu- ja metsatehnika. 11. aprill 2024, lk 3.
23. **Silm, S.** (2024). Konjunkturiinstituudi juht: meil pole majanduskriis, vaid poliitikute tekitatud kriis. Postimees, 16. aprill. [<https://majandus.postimees.ee/8001875/konjunkturiinsituudi-juht-meil-pole-majanduskriis-vaid-poliitikute-tekitatud-kriis>] 18.04.2024.
24. Sotsiaalministeerium. Alates 2025. aastast jääb pensionide tulumaksuvaba piir püsima 776 eurole kuus. [<https://www.sm.ee/uudised/alates-2025-aastast-jaab-pensionide-tulumaksuvaba-piir-pusima-776-eurole-kuus>] 1.05.2024.
25. Sünteetilisi taimekaitsevahendeid hakkavad asendama loodushoidlikumad alternatiivid. Põllu- ja metsatehnika. 11. aprill 2024, lk. 21.
26. **Särk, R.** (2024). „See on meeleheide.“ Väiketalunikud ägavad riigiametite nõudmiste koorma all. Maaleht, nr 34 (1924) 22. august, lk. 22–23.
27. Vikipeedia, Vaba entsüklopeedia. (2024). Peeter Päll. [https://et.wikipedia.org/wiki/Peeter_P%C3%A4ll] 13.07.2024.